

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Facultat de Geografia i Història
Grau d'Història · Curs 2021-2022

Treball de fi de Grau

La dinastia «Antonina» o «Úlpia-Èlia»

**Anàlisi entorn del debat sobre com denominar els
emperadors del segle II dC.**

Autor: Pau Tayadella Mulet

Tutor: Víctor Revilla Calvo

Imatge de portada: Relleu en marbre conegut com el “Gran Altar Antoní”, datat de la segona meitat del s. II dC. D’esquerra a dreta, són representats Marc Aureli imberbe i Antoní Pius, qui abraça a un petit Luci Ver. A continuació, són representats Adrià i, darrere seu, Víbia Sabina divinitzada.

Recuperat de: Kunsthistorisches Museum, Ephesos Museum. Part del *Parthermonument*. [en línia: <https://www.khm.at/en/visit/collections/ephesos-museum/selected-masterpieces/>].

[Còmmode] era emperador por familia, después de tres generaciones, y patricio romano. Su familia por parte de padre había dado ilustres senadores: Faustina, su madre, que había llegado a emperatriz, era hija de Antonino Pío y nieta de Adriano por parte de madre, y remontaba su genealogía hasta Trajano, su bisabuelo.¹

¹ Herodià, *Història de l'Imperi des de la mort de Marc*, I. 7.4

RESUM

El present treball pretén analitzar les diverses definicions utilitzades per la historiografia per a denominar i agrupar els emperadors del s. II dC. Les més utilitzades han estat “Els Bons Emperadors”, els “Emperadors Adoptius” i els “Emperadors Antonins”, però, aquestes definicions presenten un seguit de problemàtiques que dificulten l’estudi del període. Una nova proposta proposa el terme “dinastia Úlpia-Èlia” per a definir la dinastia que aniria des de Trajà fins a Còmmode.

Paraules clau: Historiografia romana, debat historiogràfic, Emperadors del s. II, Antonins, dinastia Úlpia-Èlia.

ABSTRACT

The main goal of this study is to analyse the several historiographical definitions used on how to name and group the roman emperors of the second century A. D. “The Good Emperors”, “the Adoptive Emperors” and “the Antonine Emperors” are the most common terms, but feature different problems for the period study. New proposal suggest the term “Ulpia-Aelian dynasty” to define the dynasty that runs form Trajan to Commodus.

Keywords: Roman Historiograph, historiograph debate, Emperors of the Second Century, the Antonines, Ulpia-Aelina dynasty.

Sumari

1. Introducció.....	6
2. Metodologia.....	8
3. Societat i poder a l'Alt Imperi	9
3.1 Dinàmiques polítiques.....	9
3.2 Dinàmiques socials	14
4. La construcció d'una dinastia.....	18
4.1 De Nerva a Trajà.....	22
4.2 De Trajà a Adrià	24
4.3 D'Adrià a Antoní.....	26
4.4 D'Antoní a Marc Aureli (i Luci Ver).....	28
4.5 De Marc Aureli a Còmmode	30
5. El debat historiogràfic.....	32
5.1 Les propostes	32
5.1.1 Propostes tradicionals	32
a) Els (Cinc) Bons Emperadors	32
b) Els Emperadors Adoptius.....	36
c) Els Emperadors Antonins.....	37
5.1.2 Una proposta alternativa	39
a) La dinastia Úlpia-Èlia	39
6. Conclusions	42
7. Fonts.....	44
8. Bibliografia.....	44
9. Annex	49

1. Introducció

El període romà altimperial ha gaudit amb el pas del temps d'una enorme valoració per part de la historiografia a través de la publicació de diverses i gran quantitat d'obres i treballs acadèmics. Un dels mètodes emprats per la investigació del període ha estat la prosopografia, l'estudi de les biografies dels personatges prominents i dels emperadors romans per ordre cronològic, podent així constituir una història general de Roma en un moment en què els destins de l'Estat quedaren en mans d'un únic individu. Així mateix, les biografies imperials s'agrupen en dinasties que se succeïren al llarg del període del Principat: la Juliocàudia, la Flàvia i l'Antonina. Aquesta última, però, a diferència de les anteriors, ha estat catalogada de diverses maneres en l'àmbit historiogràfic, no existint un consens sobre com anomenar-la. Els termes "Bons Emperadors", "Emperadors Antonins" i "Emperadors Adoptius", per citar-ne alguns, són avui en dia els més utilitzats en obres generals, treballs i articles acadèmics. Al meu entendre, el sistema imperial va funcionar com una monarquia i les variacions en la terminologia d'aquesta dinastia mostren fins a quin punt la historiografia europea moderna no ha sabut analitzar adequadament el fenomen monàrquic imperial i dinàstic romà.

L'any 2003, la professora Alicia M. Canto, va publicar un article on criticava els termes anteriorment mencionats i va proposar una nova definició unitària, amb l'objectiu d'assolir el consens acadèmic. Es batejà amb el nom de "dinastia Úlpia-Èlia", fent referència a les *gentes* Úlpia i Èlia a les quals pertanyeren els emperadors Trajà i Adrià, segons A. Canto els creadors d'una nova *domus imperatoria* que s'estengué fins a l'assassinat de l'emperador Còmmode a finals del s. II.

Aquest treball es proposa dos objectius específics i complementaris. En primer lloc, analitzar les diverses propostes terminològiques relacionades amb la definició d'un conjunt d'emperadors que governaren en un moment clau de la història imperial romana: el segle II dC. Aquest moment ha estat definit tradicionalment com l'etapa d'apogeu de l'Imperi Romà. En segon lloc, a partir d'aquesta anàlisi terminològica, es pretén reconstruir alguns dels mecanismes relacionats amb la successió dins aquest període, avaluant el tipus de vincles entre els successius emperadors i la funció dels mateixos per a assegurar la correcta transmissió i l'estabilitat del poder. Com a objectiu més general pretenem aprofundir en el coneixement de la naturalesa del poder imperial romà, que no es pot definir exactament com una monarquia, i la coexistència entre el seu funcionament i la tradició republicana.

El present estudi està fraccionat en tres apartats. En el primer capítol s'analitzen els protagonistes abstractes sociopolítics del període imperial romà, és a dir, es defineix la figura de l'emperador i els papers del Senat i dels *ordines* senatorial i eqüestre. El segon capítol es dedica a l'estudi del factor dinàstic romà, a partir de l'anàlisi de les successions dels emperadors i dels models que les diferents nissagues aplicaren per tal de perpetuar el poder dintre dels membres d'una família. Especialment, es fa èmfasis en les successions dels emperadors del s. II per tal de mostrar les profundes connexions polítiques i de parentiu que hi havia entre aquests. El tercer i últim capítol, prenent l'esquema de la professora A. Canto, exposa i analitza els diferents termes i categories usades per a definir la dinastia del s. II, diferenciant-los en dos blocs: propostes tradicionals i una proposta alternativa. Finalment, es dedica un apartat a les conclusions extretes de l'estudi del període altimperial i del fenomen dinàstic.

2. Metodologia

En primera instància, es va realitzar una recopilació de les principals fonts antigues que tracten el període estudiat, principalment aquelles escrites entre el s. I i el s. IV, destacant-se els autors Suetoni, Tàcit, Cassi Dió i la Història Augusta. En segona instància, s'ha comptat amb un ampli ventall d'obres i treballs acadèmics pertanyents a les historiografies espanyola, anglesa i francesa, centrats en l'estudi de l'època altimperial romana i en les connexions dinàstiques dels emperadors. En darrera instància, s'ha incorporat en l'apartat final un arbre genealògic (p. 49) per tal de mostrar de manera més clara les relacions de parentiu existents entre els emperadors del s. II.

Es vol fer especial menció als treballs de la professora Alicia M. Canto, els quals han resultat cabdals per a dur a terme el present treball, i a les obres biogràfiques escrites pels professors José María Blázquez, Anthony Birley i Olivier Hekster dedicades als emperadors Trajà, Adrià, Marc Aureli i Còmmode. Aquestes biografies actualitzen les vides i temps dels emperadors mencionats i ofereixen nous punts de vista de cara al seu estudi.

3. Societat i poder a l'Alt Imperi

Amb l'assumpció definitiva d'August al poder l'any 27 aC.² es dona per iniciada l'etapa del *Principat*, que s'estendria des de dita data fins a l'assassinat de l'emperador Alexandre Sever l'any 235 dC., en el qual el poder personal del *princeps* i les institucions tradicionals republicanes coexistirien amb major o menor equilibri. Així mateix, les crisis que es visqueren en l'última etapa de la República conduïren a una forta transformació de la societat romana, sobretot de les classes altes, havent-se d'emmotllar a les dinàmiques del nou règim.

3.1 Dinàmiques polítiques

La forma de govern iniciada per August és presentada usualment com un trencament amb l'antic ordre polític, però, aquesta visió no se sosté tan bon punt s'analitzen els esdeveniments que varen dur a la formació del que en historiografia s'ha batejat com a Imperi romà.

En l'inici del 27 aC., Imperator Cèsar, com era conegut en aquell moment el futur August, va renunciar davant del Senat de tots els seus poders i va anunciar la seva retirada de la vida pública. Aquest fet, segurament, desitjat per la immensa majoria de senadors, va resultar ser una mascarada perfectament planejada per Imperator Cèsar, ja que sabia que la seva renúncia pública causaria temor entre els senadors i la preocupació d'un renaixement de la guerra civil. Per aquesta raó, la restauració de l'antic sistema republicà s'havia de fer de manera limitada i conservant Imperator Cèsar una gran quantitat de poder per tal de procurar la *cura tutelaque rei publicae*, és a dir, la defensa i protecció de l'Estat.³ El Senat va atorgar-li per a deu anys l'*imperium maius*, l'autoritat militar superior a qualsevol altre magistrat que ostentés l'*imperium*, quedant sota el seu comandament totes les tropes de les províncies d'Hispània, Gàl·lia, Síria i Egipte.⁴ A proposta de Luci Munaci Planc, va ser aclamat amb el títol d'*Augustus*; aquest càrrec va ser escollit amb gran agudesesa per part dels seus partidaris, ja que defugia de les connotacions

² Convencionalment, s'ha assenyalat la data del 16 de gener de 27 aC. com a l'inici del regnat d'August i del període del *Principat*, però, autors clàssic (Cassi Dió, *Historia romana*, LVI. 30.5; Flavi Josep, *Antiquitates Iudaicae*, XVIII. 2.2) i moderns (CROOK (1996), p. 75) difereixen d'aquesta tesis i proposen dates alternatives; això no obstant, en el present treball s'usarà la data del 27 aC. com a inicial del *Principat* ja que així es disposa d'una fita cronològica clara i concreta (LE GALL i LE GLAY (1995), p. 34).

³ HERNÁNDEZ (2019), p. 75

⁴ FERNÁNDEZ (2005), p. 460-461

monàrquiques insinuades per la primera proposta de *Romulus*,⁵ evocant a un rerefons religiós sense cap significat polític específic i estant relacionat amb el verb *augere* (créixer), però, en aquest context, significaria que “alguna cosa o algú és exaltat”. D’aquesta manera, el governant adquiria un títol que el col·locava fora de la bastida institucional romana sense indicar la naturalesa de la seva alta posició, malgrat que el caràcter sacre que evocava el títol li conferia una posició superior a la resta i atorgava una naturalesa divina a la seva missió de defensar i protegir l’Estat⁶. Des de llavors, tots els emperadors sense excepció durien aquest títol en el seu nom com a marca del seu caràcter sagrat⁷.

Com a reconeixement de la seva posició preponderant, a August li fou concedit en la mateixa sessió el títol informal de *princeps*, distinció republicana d’àmbit senatorial que era atorgada al senador de major rang i antiguitat, l’opinió del qual s’escoltava en primer lloc. De la mateixa manera que el títol d’*Augustus*, el terme *princeps* indicava la posició preponderant d’August en l’àmbit civil, però, en la seva accepció de “primer entre els iguals” implicava que no tenia més poder que altres dirigents. Aquest títol va convertir-se en la designació preferida dels successors d’August i fou àmpliament emprada en els àmbits judicial, legislatiu i històric.⁸

Els seus poders varen ser augmentats l’any 23 aC. quan se li concedí de manera vitalícia la *tribunicia potestas*, és a dir, els poders associats a la figura del tribú de la plebs, podent presidir les sessions del Senat i anul·lar els actes o les disposicions de qualsevol magistrat. Així mateix, fou investit amb la *censoria potestas*, és a dir, els poders associats a la figura del censor, amb la qual podia controlar l’accés i la permanència dels senadors al Senat. L’*imperium* que ostentava li fou ampliat, amb la concessió per a deu anys més de l’*imperium proconsulare maius* sobre totes les províncies de l’Imperi. D’aquesta manera, l’*imperium proconsulare* i la *tribunicia potestas* donaven una legalitat al poder real que ostentava l’emperador, assegurant la preeminència militar sobre els magistrats i controlant qualsevol actuació legal.⁹

⁵ Suetoni, *De vita Caesarum*, Aug. 7; CROOK (1996), p. 79

⁶ MACKAY (2011), p. 426; SUÁREZ PIÑERO (2019), p. 149

⁷ HURLET (2014), p. 182

⁸ MACKAY (2011), p. 427

⁹ HERNÁNDEZ (2019), p. 75

El 19 aC. l'*imperium proconsulare maius* va passar a ser vitalici i el Senat va concedir-li l'honor de poder asseure's en una cadira curul entre els cònsols. El 12 aC., en morir Marc Emili Lèpid, antic col·lega triumviral d'August, va ostentar de manera oficial el càrrec de *pontifex maximus*, convertint-se des d'aleshores en el cap de la religió romana. Finalment, per a completar el reguitzell de títols i honors, el 2 aC. va ser designat com a *pater patriae*, constatant des de llavors que August esdevenia el pare protector de la societat romana.¹⁰

Les competències, honors i títols que foren entregats a August van configurar des d'un bon inici la figura del *princeps* i tots els emperadors subsequents els assumiren, en bloc o de manera progressiva, com a expressió dels seus poders en els àmbits polític, social i militar. Aleshores, l'emperador romà agrupava en la seva figura les principals magistratures de l'Estat i actuava com a un governador provincial a gran escala. Arribat aquest punt, doncs, cal preguntar-se quina era la veritable naturalesa de l'emperador romà i si era vist més com un sobirà o com un personatge amb poder il·limitat, aquest últim gens desconegut pels romans de l'últim segle.¹¹

En primera instància, s'ha de comprendre que el règim iniciat per August no era exactament una monarquia, com a mínim per als romans, i que l'emperador no era vist com un rei. En mirar de definir el poder imperial, Paul Veyne el descriu com una delegació i com una missió encomanada a un individu suposadament escollit pel poble romà. L'emperador era un magistrat totpoderós; el seu poder era absolut, il·limitat i exclusiu, qualitats que ja venien definides per la pròpia concepció romana del poder, és a dir, de l'*imperium*, decidint sobre qüestions de pau i guerra, recaptació d'impostos, activitat legislativa etcètera. Únicament, l'autolimitació del *princeps* restringia la seva omnipotència i, tal com escriu Peter Brown, "*tan solament un mínim de decència i els interessos comuns amb les classes superiors podien frenar (a l'emperador), i no els fràgils mecanismes de la constitució d'August.*" Per tant, l'emperador romà era un autòcrata que posseïa tot el poder, però, havia de mostrar-se com un administrador responsable de l'Estat.¹²

D'aquesta manera, els emperadors julioclaudis varen governar més basant-se en l'*auctoritas* que els hi conferien els títols i honors que posseïen, que no pas amb

¹⁰ MACKAY (2011), p. 432-433

¹¹ SUÁREZ PIÑERO (2019), p. 151

¹² VEYNE (2009), p. 12 i 25-30

l'*imperium*, així com a partir de l'obediència que suscitaven cap als nobles i la població en general. El canvi en aquesta concepció d'exercir el poder es produí durant l'època dels Flavis, quan Vespasià va haver d'assentar la seva autoritat sobre el Senat, les grans famílies aristocràtiques i les províncies. Aquest objectiu l'aconseguí gràcies a la publicació de la *Lex de Imperio Vespasiani*, en la qual es conferien en bloc tots els poders, honors i títols que ostentés August a Vespasià *populi plebisque iussu*, és a dir, per voluntat del poble. A més a més de fixar la titulació imperial en *Imperator Caesar Augustus*, en la clàusula VI de la llei es garanteix al *princeps* l'autoritat per fer el que considerés necessari d'acord amb l'interès comú i la dignitat dels afers romans, seculars o religiosos, públics o privats.¹³ Per tant, la llei fixava la condició i la naturalesa del *princeps* al qual s'atorga, des d'aquest moment i des del punt de vista jurídic, el poder absolut sobre les institucions i la societat romanes, passant llavors de la "monarquia constitucional" augustea a la "monarquia absoluta" flaviana.¹⁴

Ara bé, l'exercici del poder absolut per part de l'emperador estava condicionat pel respecte que aquest inspirava a les classes altes romanes, àmpliament aplegades en el Senat. Dita institució va patir un seguit de modificacions arran de la "restauració de la República" efectuada per August, sent tinguda en alta consideració per part del primer emperador degut a que aquest basà el seu govern en la *concordia* i en el *consensus* republicà. Les primeres mesures d'August concernent al Senat foren la fixació del seu nombre en 600 membres i en 1 milió de sestercis la quantitat que els senadors havien d'abonar al cens senatorial, així com la conversió de la condició senatorial en hereditària.¹⁵ Entre els nous senadors encimbellats durant els primers anys de l'Imperi s'hi trobaven els principals defensors del nou règim i partidaris del *princeps*, desitjosos d'ocupar parcel·les del poder que havien ajudat a conquerir. Per aquesta raó, August i els seus successors varen mantenir l'estatus de prestigi que conferia la pertinença al Senat, malgrat que amb el pas del temps el Senat perdia la seva condició de cambra executiva, convertint-se paulatinament en una cambra administrativa-corporativa on els més rics de la societat es reunien per ocupar les més altes magistratures sota el lideratge del *princeps*.¹⁶

¹³ LE GALL i LE GLAY (1995), p. 55-56 i 311-315; GRIFFIN (2000a), p. 12

¹⁴ MAS (2011), p. 94-96

¹⁵ SUÁREZ PIÑERO (2019), p. 151-152

¹⁶ MACKAY (2011), p. 441-442

En part, la pèrdua de competències executives es va deure a la incapacitat per part d'August de controlar la cambra i emmotllar-la a les seves necessitats polítiques, cosa que el dugué a qüestionar l'eficiència de la mateixa. Així doncs, es creà un consell assessor, el *concilium principis*, de caràcter permanent i format per especialistes, membres dels *ordines* senatorial o eqüestre, els quals canviaven cada mig any o cada any. Amb l'objectiu d'agilitzar la gestió i la direcció política, cada cop més aquest petit consell d'*amici Caesari* va anar adquirint major protagonisme fins a convertir-se en un veritable gabinet de govern.¹⁷ Tot i això, mentre que el Senat perdia funcions en els camps legislatiu i executiu, les guanyava en el camp judicial, ja que des del regnat de Tiberi va jugar un paper d'apel·lació de primera instància. La desaparició dels tribunals especials, les *quaestiones perpetuae*, consolidà la potestat judicial del Senat, començant a decidir sobre les acusacions polítiques contra determinats ciutadans, judicis de lesa majestat, malversació, corrupció i, sobretot, sobre els casos de dret comú i de delictes comesos per membres de l'*ordo* senatorial.¹⁸

Les vies d'entrada al Senat continuaven essent les tradicionals, a partir de les vint qüestures vacants de cada any¹⁹, però, sota el *principat* sorgí una entrada alternativa: l'*adlectio*, és a dir, la promoció directe a l'*ordo* senatorial per designació de l'emperador. La pràctica de l'*adlectio* no fou comuna durant els primers governs del principat julioclaudi, tot i que es practicà *de facto*, sent sota el govern de Claudi quan s'aplicà per primer cop. Gràcies a l'*adlectio*, els emperadors varen aconseguir estandarditzar el nombre de senadors a la xifra de 600 membres i guanyar l'adhesió de la institució, mitjançant la introducció d'*homines novi* afectes.²⁰

Durant el govern de la dinastia Flàvia, el dret de l'*adlectio* va ser àmpliament emprat pels emperadors amb l'objectiu de renovar la cambra, permetent l'entrada de membres de l'*ordo* eqüestre provinents de les províncies, cosa que convertí el Senat en un organisme de representació territorial de tot l'Imperi. Malgrat tot, els Flavis poc varen fer per incrementar el paper d'Estat del Senat, ratificant així les funcions que havien estat fixades sota els julioclaudis i mantenint-lo com una pedrera d'on extreure els personatges útils per a l'administració. Però, Vespasià i Tit es preocuparen per sostenir algunes

¹⁷ SUÁREZ PIÑERO (2019), p. 152

¹⁸ CIZEK (1990), p. 164-165

¹⁹ TALBERT (1996), p. 324 i 326-327

²⁰ CIZEK (1990), p. 153-154

funcions consultives per tal de procurar la ficció governativa de la institució, però, aquesta quedà totalment desemascarada durant el govern de Domicià, evidenciant-se des de llavors la realitat autocràtica del poder imperial. Per contra, els emperadors antonins o «ulpi-elis» es varen afanyar a restaurar l'avinentesa amb el Senat, potenciaren encara més la introducció d'elements provincials i introduïren el “clarissimat”, és a dir, l'atorgament del títol de *vir clarissimus* a cadascun dels membres de la institució, ja que aquest augmentava el prestigi personal dels senadors i els col·locava al capdamunt de la piràmide social.²¹

3.2 Dinàmiques socials

Arran de l'establiment del Principat, les funcions i posicions dels diferents grups socials romans es varen veure alterades i redefinides gradualment; en part, a causa de la modificació de la piràmide social, en la cúspide de la qual s'imposà l'emperador i la seva família. Tanmateix, la integració d'elements provincials en les classes altes romanes va provocar que el model social romà s'estengués entre la població provinciana afavorint d'aquesta manera la constitució d'una aristocràcia imperial heterogènia, la unificació de les elits locals i l'assimilació d'amplíssimes capes socials en el model social romà. L'historiador Géza Alföldy defineix el període del Principat, d'August fins a Antoní, com el moment d'apogeu del desenvolupament social romà, a causa de l'establiment d'una clara jerarquització interna i de l'expansió del model social romà a totes les poblacions de l'Imperi.²²

Gràcies a la imposició de l'emperador i de la seva família com a àpex de la nova piràmide social, es van acabar les lluites intestines per la preeminència sociopolítica que tant havien caracteritzat l'etapa tardana de la República, ja que des d'aquest moment corresponia a l'emperador protegir l'ordre social mitjançant la concessió de rang d'acord amb els criteris tradicionals aristocràtics de naixement, riquesa i excel·lència. La riquesa era garantida mitjançant el requeriment censal de cada *ordo*. Els senadors havien de posseir una riquesa d'1 milió de sestercis, mentre que els cavallers havien de demostrar tenir-ne 400.000. La pertinença per naixement era condicionada per l'exclusió d'aquells que patien l'estigma de provenir d'un origen servil; pels cavallers es requeria un mínim de dues generacions d'homes lliures, mentre que l'estament senatorial quedava clos per

²¹ MONTENEGRO (1983), p. 251-252; CIZEK (1990), p. 160-162

²² ALFÖLDY (2012), p. 131-132 i 151

als lliberts. L'excel·lència fou molt més difícil de definir, però, generalment anava associada a la preeminència social de l'individu o a l'ofici que exercís. Persones que exercissin oficis degradants, com el d'enterradors o subhastadors, quedaven exclosos de la consideració d'excelsos.²³ De totes maneres, en època alt-imperial la minva de l'estament senatorial a causa de l'esgotament d'algunes antiquíssimes estirps i les purgues empreses per alguns emperadors, provocà la promoció obligatòria de membres de l'estament inferior mitjançant la ja esmentada fórmula de l'*adlectio*. Per accedir al rang senatorial era precis l'atorgament del *latus clavus*, una ample franja porpra que els senadors lluïen en les seves togues; el rang equestre rebia l'*equus publicus*, el "cavall de l'Estat", símbol del servei militar obligatori i original dels cavallers i el dret a vestir l'*angustus clavus*, una estreta franja porpra lluida en les seves togues.²⁴

D'aquesta manera, les relacions socials que es varen teixir entre els poderosos i la *domus* imperial es varen basar en l'*amicitia*, amistat, sempre que la posició social entre les dues parts fos equivalent o no molt diferent, i de forma més usual en la relació *patronus* – *cliens* quan les parts diferien en posició social i riquesa.²⁵

Centrant-se en l'*ordo senatorius*, ja des del segle II aC. les famílies senatorials havien iniciat una tendència a perpetuar-se en la cúria romana, mentre que els nouvinguts que s'havien pogut infiltrar en les files senatorials tendien a assegurar l'accés permanent al Senat de les seves famílies. Així doncs, es conformà una divisió social entre els senadors patricis, és a dir, aquells pertanyents a les famílies aristocràtiques més antigues i els senadors plebeus, és a dir, aquells que havien accedit posteriorment a la configuració del Senat aristocràtic.²⁶ Amb la irrupció del Principat, l'estatus i el nombre de senadors varen quedar ben definits per August, distanciant-los dels cavallers per tal de potenciar el seu prestigi social. No obstant això, la posició en la que se situaven els senadors era conseqüència de que eren els més rics i, per tant, podien costejar un estil de vida luxós i tot allò que requerís el seu estatus. La riquesa d'aquestes grans famílies senatorials provenia en gran mesura de l'activitat agrícola i de l'explotació de grans parcel·les territorials, situades tant a Itàlia com a les províncies, i en menor mesura dels percentatges

²³ SALLER (2000), p. 817-818; FERNÁNDEZ (2005), p. 464

²⁴ ALFÖLDY p. 152-158

²⁵ *IBÍD.* p. 143

²⁶ CIZEK (1990), p. 150-151

dels préstecs, el comerç dels productes manufacturats en les seves finques i el sou de funcionari.²⁷

El que és més destacable de l'estament senatorial es que fou el que més cohesionat estigué al llarg de la seva fluctuant història. Diverses vies poden ser enumerades per tal de justificar aquesta cohesió, entre les quals s'hi troben les relacions intraestamentals i l'educació. Pel que fa a les relacions, aquestes es formalitzaren a través de matrimonis o adopcions; així molts senadors es vincularen a una o més famílies poderoses del seu propi estament i entaularen fortes relacions d'amistat. La uniformització de les tasques estatals per August, provocà que l'estament senatorial monopolitzés un tipus concret d'educació; els senadors havien d'adquirir coneixements en jurisprudència, oratòria i art de la guerra per tal de dur a terme adequadament les ocupacions oficials pròpies del seu rang. Així mateix, era apreciable que un jove senador fos docte en coneixements històrics, literaris i filosòfics. El resultat d'aquest sistema educatiu era el compromís del senador amb els ideals de l'Estat romà, fomentant una manera de pensar i actuar exclusiva de l'estament.²⁸

La cohesió de l'*ordo* senatorial s'enfortí durant les èpoques de repressió practicades per alguns emperadors tals com Tiberi, Calígula, Claudi, Neró o Domicià, sota els quals l'estament senatorial patí una forta davallada pel que feu al seu nombre. Per aquesta raó, durant els governs dels emperadors Vespasià, Tit, Trajà i Adrià s'hagueren d'incloure *homines novi* naturals de les províncies per omplir els buits deixats pels senadors purgats. Aquest nous integrants provenien d'Itàlia i de les províncies del sud de la Gàl·lia i Hispània, Àfrica i Àsia; en època de Marc Aureli el nombre de senadors provincials de rang consular havia superat el d'itàlics.²⁹ Paral·lelament, la procedència dels membres de l'*ordo equester* durant el segle I dC. se centrava en les províncies més urbanitzades de l'Imperi: Hispània, Gàl·lia i Àsia, principalment, encara que també eren destacables les províncies africanes i les balcàniques.³⁰

Així mateix, no tingué mai la homogeneïtat de la que va gaudir l'estament senatorial degut a que els cavallers eren molts milers més que els senadors; en temps d'August la xifra estimada de cavallers era de 20.000 i aquesta va anar creixent a mesura que avançava el període del Principat. Es tractava, doncs, d'una classe massa heterogènia que havia

²⁷ ALFÖLDY (2012), p. 166

²⁸ *IBÍD.* (2012), p. 167-168

²⁹ *IBÍD.* (2012), p. 169-172; CIZEK (1990), p. 158-159

³⁰ *IBÍD.* (2012), p. 182

copiat les formes de comportament pròpies de l'*ordo senatorius* i les diferents ocupacions professionals dels seus membres varen impedir una veritable cohesió de grup.³¹ La pertinença a l'estament eqüestre no era formalment per via hereditària, sinó que l'encimbellament era conseqüència dels mèrits de l'individu. Malgrat tot, fou molt usual que un cavaller hagués adquirit aquesta condició per naixement. Altre fet destacable es que mentre que els senadors provenien exclusivament de les classes altes de la ciutat de Roma, en origen, els cavallers podien provenir d'orígens extremadament humils i, en alguns casos, ser fills de lliberts. En aquest últim cas, la promoció dels lliberts a l'estament eqüestre venia atorgat per la protecció d'una gran família del dit ordre o per l'elecció de l'emperador.³²

Les condicions econòmiques dels cavallers eren molt variables, així com les seves fonts d'ingressos, les quals podien provenir del comerç, de les propietats rústiques o urbanes, empreses de diferents índoles, l'exercici de càrrecs administratius etc.³³ Pel que fa a aquests últims, les funcions que exercia un membre de rang eqüestre venien determinades per l'activitat del titular i la jerarquia dels oficis es remunerava de diverses maneres, entre els 300.000 i els 60.000 sestercis. Amb aquestes fonts d'ingressos, els cavallers havien d'assegurar els 400.000 sestercis obligatoris per a pertànyer a l'ordre.³⁴

En època del Principat, l'*ordo equester* es veié reforçat per la concessió exclusiva de càrrecs administratius a nivell urbà i estatal. Més enllà dels rangs militars que exercien al llarg de la seva carrera, els cavallers més ben qualificats foren premiats amb l'exercici d'alts oficis com a *procurator Augusti*. En l'àmbit de la ciutat de Roma, els cavallers exercien els càrrecs de *praefectus vigilium* i el de *praefectus annonae*, encarregats de la gestió dels bombers de la ciutat de Roma i dels enviaments de blat, mentre que en l'àmbit estatal van ser reservats per als cavallers els càrrecs de *praefectus praetorio* i el de *praefectus Aegypti*, encarregats de la guàrdia personal de l'emperador i del govern d'Egipte, respectivament, per la qual cosa se'ls garantí i tingueren un enorme protagonisme en els afers interns de l'Imperi durant tot el Principat.³⁵

³¹ ALFÖLDY (2012), p. 182

³² *IBÍD.* (2012), p. 178-180

³³ DEMOUGIN (1988), p. 85 ss

³⁴ FERNÁNDEZ (2005), p. 542

³⁵ ALFÖLDY (2012) p. 183

Així doncs, durant el Principat, s'assisteix al finançament del sistema d'estaments i la reorganització de les funcions dels *ordines* senatorial i eqüestre, premiant-se en excés aquest últim per l'especialització d'alguns dels seus membres en els camps administratiu i financer. En definitiva, el Principat es caracteritzà per la unificació ràpida i gradual del sistema social romà, que va expandir-se per les províncies i regions, aconseguint la participació de les elits locals en els afers estatals de l'Imperi.³⁶

4. La construcció d'una dinastia

La llarga durada del govern d'August i el llarg període de pau que comportà, dugueren al *princeps* a promoure la idea que la perpetuació de la seva família en el poder era indispensable per a perllongar l'estat de pau. August no podia obviar el caràcter dinàstic del seu règim, ja que la seva posició i poder estaven basades en la relació familiar amb Juli Cèsar, de qui era nebot-net i fill adoptiu. Per aquesta raó, va preparar a consciència el seu relleu, aplicant el principi d'herència dinàstica i ambicionant que el seu successor fos de la seva sang.³⁷

El principal escull per a la successió d'August fou no tenir descendència masculina, cosa que conduí a confiar la continuïtat dinàstica a les dones de la família; la seva germana Octàvia, la seva filla Júlia i la seva esposa Lívia. Els marits i descendents d'aquestes – nets, nebots i fillastres d'August – serien els candidats. El primer fou Marc Claudi Marcel, fill d'Octàvia, qui el 25 aC. es casà amb Júlia i fou ràpidament promocionat en el *cursus honorum* senatorial amb el privilegi d'optar al consolat. El casament i la promoció indicaren clarament que havia estat escollit com a presumpte successor; malauradament, Marcel morí prematurament el 23 aC. sense deixar descendència.³⁸

August va reposar-se ràpidament i va casar el seu home de confiança, Marc Vipsani Agripa, amb Júlia. La unió tingué cinc fills, tres nens: Gai, Luci i Agripa Pòstum, i dues nenes: Agripina i Júlia, amb els quals s'assegurava la transmissió del poder. Així mateix, August va potenciar la figura d'Agripa, convertint-lo en *co-princeps* l'any 18 aC. amb l'entrega d'una part de la *tribunicia potestas* i de l'*imperium proconsulare maius*.³⁹

³⁶ *IBÍD.* (2012), p. 151

³⁷ GRAINGER (2020), p. 4; MACKAY (2011), p. 457

³⁸ *IBÍD.* p. 8-12

³⁹ CASTÁN (2013), p. 263

Així doncs, quan August morís, Agripa ocuparia el seu lloc i en morir Agripa, el seu fill Gai el succeiria. Per molt que semblés que August semblava els fruits de la monarquia hereditària, a ulls de l'aristocràcia romana únicament estava salvaguardant l'estirp mitjançant les estratègies tradicionals pròpies de la classe dirigent.⁴⁰ Així mateix, es prefigurava la forma sobre com manejar la successió: si l'hereu era major d'edat, li eren entregats els poders de tribú i procònsol, però, si l'hereu era menor d'edat, era promocionat ràpidament en la carrera senatorial. Tant els poders com la promoció sempre eren entregats pel Senat a proposta d'August.⁴¹

Malauradament, Agripa morí el 12 aC. cosa que significà un cop molt dur per a August, però, la successió quedava assegurada pels fills del primer. Però, aquests encara eren massa joves i August requeria a algú que prengués el relleu d'Agripa. L'escollit fou el seu fillastre Tiberi Claudi Neró, a qui August va casar amb Júlia. El germà petit de Tiberi, Neró Claudi Drus, estava casat amb Antònia, filla d'Octàvia, cosa que evidenciava l'enfortiment dinàstic dels fills de Lívia. Per desgràcia, la regència de Tiberi no va complir amb les expectatives d'August; el matrimoni amb Júlia va resultar ser infeliç i la mort de Drus el 9 aC. el va sumir en la depressió. August va mirar d'animar Tiberi oferint-li la *tribunicia potestas* el 7 aC., però, va decidir retirar-se un any més tard exiliant-se a Rodas.⁴²

El 5 aC. August va conferir al seu net els títols de *pontifex* i *princeps iuventus*, així com designant-lo cònsol per a l'any 1 dC. Poc temps després, l'any 2 aC. feu el mateix amb el seu net Luci, qui fou nomenat *augur*, *princeps iuventus* i cònsol designat per a l'any 4 dC.⁴³ La successió estava assegurada, però, els joves prínceps varen morir prematurament: Luci el 2 dC. i Gai el 4 dC. Desconsolat, August va adoptar al seu últim net, Agripa Pòstum, tot i que era massa jove i, en conseqüència, va haver de cridar a Tiberi, a qui també adoptà. La implicació d'Agripa Pòstum en una conspiració contra August el descartà automàticament i deixà a Tiberi el camí lliure a la successió.⁴⁴

L'únic intent que feu August per assegurar-se un mínim control sobre la successió fou obligar Tiberi a adoptar Germànic, fill de Drus i Antònia, ja que el fill de Tiberi, Neró

⁴⁰ HOLLAND (2017), p. 149

⁴¹ GRAINGER (2020), p. 13

⁴² *IBÍD.* p. 14-15

⁴³ CROOK (1996), p. 100

⁴⁴ HOLLAND (2017), p. 166-171

Claudi Drus, sobrenomenat Drus el Jove, era massa jove. D'aquesta manera, si alguna cosa inesperada li succeïa a Tiberi, Germànic el rellevaria com a cap de la *domus Caesaris*.⁴⁵ Així, August mantenia l'esperança que algú de la seva sang el succeís, puix Germànic estava casat amb Agripina, filla de Júlia i Agripa. Finalment, el 13 dC. Tiberi fou dotat dels mateixos poders que August; en morir el *princeps* ningú va dubtar que el nou dirigent seria Tiberi, qui adoptà tots els títols d'August menys els de *pater patriae* i *imperator*.⁴⁶

La política d'August vers com gestionar la successió fou presa pels seus successors com a model i miraren d'imitar-la. En el moment de la seva ascensió, Tiberi tenia dos hereus adults: Germànic i Drus, ambdós casats i amb descendència. Germànic morí en estranyes circumstàncies a Síria el 19, deixant sis fills, i Drus morí el 23 suposadament assassinat per ordres del prefecte del pretori Luci Eli Sejà.⁴⁷ Fixant-se en la següent generació, promocionà els fills de Germànic, Drus Cèsar i Neró Cèsar, i els feu els seus hereus, però, la conspiració va dur a deposar-los i, eventualment, executar-los.⁴⁸ Així doncs, no va quedar més remei que Tiberi adoptés l'últim fill supervivent de Germànic, Gai Cèsar, sobrenomenat Calígula, i el seu únic net, Tiberi Bessó, fill de Drus el Jove. Segons sembla, Tiberi tingué preferència per Calígula i en morir l'any 37 aquest fou aclamat nou emperador.⁴⁹

Calígula va assumir tots els poders d'August en bloc i va aconseguir del Senat l'anul·lació del testament de Tiberi. Tiberi Bessó fou adoptat pel nou emperador i se li va atorgar el títol de *princeps iuventus*, però, acusat d'haver participat en una conspiració fou obligat a suïcidar-se.⁵⁰ Després d'aquest esdeveniment, Calígula nomenà com a successor a Marc Emili Lèpid, espòs de Drusil·la, germana de l'emperador, i fill de Júlia, neta d'August; tanmateix, no tardà a caure en desgràcia i fou promptament executat.⁵¹ Finalment, Calígula fou assassinat pels pretorians i també la seva esposa, Cesònia, i la

⁴⁵ WIEDEMANN (1996), p. 206

⁴⁶ MACKAY (2011), p. 458; HOLLAND (2017), p. 203

⁴⁷ GRAINGER (2020), p. 28-29

⁴⁸ LE GALL i LE GLAY (1995), p. 123-125

⁴⁹ GRAINGER (2020), p. 33

⁵⁰ WIEDEMANN (1996), p. 222-224

⁵¹ LE GALL i LE GLAY (1995), p. 138-139

seva filla de poc més d'un any, Júlia Drusil·la. Els pretorians varen proclamar *manu militari* a Tiberi Claudi Drus, fill de Drus el Vell i Antònia, tiet de Calígula.⁵²

Tres setmanes abans d'ascendir al tron, Claudi havia estat pare per tercera vegada. Claudi Tiberi Germànic, conegut com a Britànic, era el nom del nou-nat. Així mateix, amb Messalina era pare de Clàudia Octàvia i d'un matrimoni anterior de Clàudia Antònia. Rere la caiguda en desgràcia de Messalina, Claudi va contraure matrimoni amb la seva neboda Agripina, filla de Germànic, qui ja tenia un fill d'un matrimoni anterior, Luci Domici Ahenobarb, qui després de l'adopció per Claudi fou conegut com a Neró Claudi Drus Germànic; per enfortir els lligams dinàstics Claudi va casar la seva filla Octàvia amb Neró. Per tant, en morir Claudi l'any 57 es reproduí el succés de l'any 37.⁵³

Ràpidament, Neró va desfer-se de Britànic, qui morí un any més tard; va divorciar-se d'Octàvia i va casar-se amb Popea Sabina, amb qui tingué una filla, Clàudia, que morí l'any 63. La falta d'un hereu clar va conduir al sorgiment de nombroses conspiracions que acabaren amb tots els possibles candidats. Per això, en morir Neró l'any 68, la dinastia ho feu amb ell.⁵⁴ Rere el seu assassinat, l'Imperi romà visqué la seva primera guerra civil, durant la qual diversos candidats pugnaren per la supremacia. Otó i Vitel·li aplicaren una successió hereditària,⁵⁵ mentre que Galba escollí com a hereu a Luci Calpurni Pisó Licinià, un jove senador sense cap mena de relació familiar amb l'emperador.⁵⁶

El vencedor de la guerra civil fou Tit Flavi Vespasià, experimentat general provinent de l'aristocràcia itàlica. Des del primer moment, Vespasià va imposar un principat de caràcter dinàstic i, a diferència dels seus predecessors, va expressar públicament que els seus fills o ningú el succeïrien.⁵⁷ Es varen concedir títols i honors als fills de Vespasià, Tit i Domicià, que els confirmaven com a presumptes successors; ambdós foren proclamats *Caesar* i *princeps iuventus*. Tit va compartir amb el seu pare diversos consolats ordinaris, així com alguns poders associats al *princeps*, o ostentà el càrrec de *praefectus praetorio*, sent considerat com a *particeps imperii*. Quan Vespasià va morir, primer Tit i després Domicià el varen succeir, però, la manca de descendents

⁵² HOLLAND (2017), p. 322-327

⁵³ GRAINGER (2020), p. 43-44

⁵⁴ *IBÍD.* p. 46

⁵⁵ Tàcit, *Historiae*, II. 48; WIEDEMANN (1996), p. 268 i 273

⁵⁶ LE GALL i LE GLAY (1995), p. 297

⁵⁷ Suetoni, *De vita...* Vesp. 25

masculins d'ambdós i les purgues familiars del segon, van portar a la fi de la dinastia amb la mort de Domicià.⁵⁸

4.1 De Nerva a Trajà

L'assassinat de Domicià el 18 de setembre de 96 posà fi a vint-i-set anys de regnat de la dinastia Flàvia i evocà l'Imperi a una nova crisi successòria. Aquest cop, però, no es va requerir l'alçament de cap llegat provincial, sinó que es tractava d'un cop de palau organitzat per tal d'evitar les situacions viscudes rere les morts dels emperadors Calígula i Neró.

El Senat es reuní ràpidament aquell mateix dia i proclamà com a nou emperador a Marc Cocceu Nerva, veterà senador de seixanta-dos anys que havia gaudit d'una llarga carrera sota els julioclaudis i havia estat afavorit pels emperadors flavis. Així mateix, estava emparentat amb els julioclaudis, ja que el seu tiet havia estat l'espòs de Rubel·lia Bassa, besneta de Tiberi, i també ho estava amb Otó a través de la seva germana Cocceia, esposa del germà de l'efimer emperador.⁵⁹ Altres raons justificaven l'elecció de Nerva com a nou *princeps*, entre les quals es comptaven el fet de pertànyer a una de les últimes famílies de l'antiga aristocràcia republicana, no tenir fills ni parents propers i posseir una salut pobre que augurava un regnat curt.⁶⁰

Tot i que el nou *princeps* gaudia del suport del Senat, la seva relació amb l'exèrcit no fou molt bona, en part, perquè Domicià fou molt popular entre els militars. La voluntat de millorar la relació amb l'exèrcit queda provada per les llegendes d'algunes de les monedes encunyades sota el seu regnat, on s'especifica *Concordia Exercitum*, la substitució d'alguns governadors i comandaments militars, com el prefecte del pretori, i la ratificació i augment de les premisses econòmiques implementades per Domicià.⁶¹ Malgrat tot, aquestes i altres mesures no foren suficients per apaivagar els ànims dels soldats, clamant la majoria per l'ajusticiament dels assassins de Domicià. Així mateix, la qüestió successòria era cada cop més urgent; diversos candidats emparentats i no emparentats amb Nerva anaren sorgint a mesura que passava el temps, sent un d'ells Gai Calpurni Pisó Cras Licinià, nebot del fill adoptiu de Galba, qui encapçalà una conspiració

⁵⁸ GRIFFIN (2000a), *passim*

⁵⁹ GRIFFIN (2000b), p. 85

⁶⁰ LE GALL i LE GLAY (1995), p. 348-349; RICE (2015), p. 33

⁶¹ GRIFFIN (2000b), p. 90-91

a principis de l'any 97.⁶² Pocs mesos després, l'octubre de 97, el *praefectus praetorio* Casperi Elià liderà una revolta per tal de forçar l'entrega dels assassins de Domicià, cosa que finalment va ocórrer, sent executats Petroni Segon, antic *praefectus praetorio* i Parteni, presumpte cervell del regicidi.⁶³

L'afebliment del poder de Nerva quedà constatat per aquests dos fets i no li quedà més remei que nomenar un successor, per tal d'evitar que l'escalada de violència augmentés. En primera instància, l'emperador va pensar en Marc Corneli Nigrini, governador de Síria, però, la llunyania de la província, l'edat madura del governador i les divergències internes de l'anomenat "partit hispànic", varen fer caure la seva candidatura.⁶⁴ Per consegüent, Nerva va escollir com a successor a Marc Ulpi Trajà, comandant de tres legions a la província de *Germania Superior*, és a dir, l'exèrcit més nombrós i proper a Roma. Així mateix, no estava emparentat per sang amb Nerva ni amb cap dels altres *princeps*, tot i que la seva tieta Màrcia havia estat casada amb Tit i fou la mare de Júlia Flàvia, l'única filla del dit emperador.⁶⁵ L'adopció de Trajà es mostra a les fonts com a producte d'inspiració divina,⁶⁶ però, la realitat, és que Nerva no tenia moltes més opcions i precisava, com ja s'ha comentat, d'un successor que oferís una potència militar dissuasiva que evités qualsevol altre conat militar.

D'acord amb aquesta adopció, presumptament, s'inicia la política de "l'elecció del millor", que comptà amb una forta bastida ideològica gràcies a les obres d'autors com Plini el Jove.⁶⁷ Malgrat tot, aquesta fórmula va provar ser falsa en el moment en què els següents emperadors planificaren la seva successió.⁶⁸ A Trajà li foren entregats els títols i honors de *Caesar*, *Germanicus* i *Imperator*, els dos últims compartits amb Nerva, i es canvià el seu nom a Marc Ulpi Nerva Trajà; a diferència d'altres adopcions imperials la seva *gens* romangué sent la Úlpia i no pas la Coceia, que era la de Nerva.⁶⁹ Així doncs, a la mort de Nerva es produí un canvi en la família governant de l'Imperi que oblidà als

⁶² GRAINGER (2003), p. 67-70

⁶³ GRIFFIN (2000b), p. 94

⁶⁴ DES BOSCS-PLATEAUX (2005), p. 298-299; BLÁZQUEZ (2003), p. 43-44. S'empra l'expressió "partit hispànic" en un sentit genèric, ja que la hipòtesi d'un nucli homogeni que agrupés les elits hispàniques amb l'objectiu d'ocupar un espai dins l'estat romà ha estat fortament qüestionada.

⁶⁵ GRIFFIN (2000b), p. 95 i nota 75

⁶⁶ Cassi Dió, *Hist...*, LXVIII. 3.4

⁶⁷ Plini el Jove, *Panegiricus Traiani*, 6.4-8

⁶⁸ BIRLEY (1965), p. 698

⁶⁹ BERENGER (1965), p. 43-44

Cocceii, més enllà de les mostres de respecte institucional i el manteniment del *cognomen* Nerva en la nomenclatura dels següents emperadors.⁷⁰

4.2 De Trajà a Adrià

Una de les primeres mesures del nou emperador fou fonamentar la imatge de la *gens* Úlpia com a nova *domus imperatoria* mitjançant la promoció propagandística dels membres més propers a Trajà, en aquest cas, de l'emperadriu Pompeia Plotina i de la seva germana Úlpia Marciana. La promoció s'estengué més tard a les dues generacions següents, és a dir, les nebodes i nebodes-netes de la parella imperial. Destaca la concessió pòstuma del títol d'Augusta a Úlpia Marciana l'any 112, la seva deïficació l'any 115 i el traspàs de la condició d'Augusta a la seva filla Matídia, amb qui es perpetua la continuïtat dinàstica dels *Ulpia*. Per tant, s'observa com Trajà reivindicà, en un moment ja tardà del seu govern, a la seva família biològica, no únicament per tal d'aconterar els seus membres sinó, potser, també als sectors senatorials que li havien donat suport.⁷¹

La promoció de les dones de la família s'entroncà amb la cerca d'un successor que estigués emparentat per sang. Com Úlpia Marciana i Matídia únicament tingueren filles, la cerca del successor es dirigí cap a les branques colaterals de la família. D'entre els membres de la branca paterna despuntà la figura de Publi Eli Adrià, nebot-net de Trajà i el parent home més pròxim. Aquest havia quedat des de la mort del seu pare, Adrià Àfer, l'any 86, quan tindria aproximadament deu anys, sota la tutoria testamentaria de Trajà i de Publi Acili Atià, un cavaller natural d'Itàlica i més tard *praefectus praetorio*,⁷² sent el primer el que dirigí la seva educació i les seves primeres passes en la carrera pública.⁷³ En aquest sentit, c. 93-94 ostentà el vigintivirat i dos càrrecs honorífics.

El matrimoni d'Adrià amb Víbia Sabina, neta d'Úlpia Marciana i filla de Matídia, fou determinant pel que feu a la seva consideració d'hereu, ja que fou la primera unió de caràcter dinàstic i reproduí els esquemes de les anteriors *domus* imperials. Aquest matrimoni fou promogut a instàncies de Plotina, no comptant amb l'aparent suport de Trajà, però, hagué de tindre el vistiplau d'aquest, donada la seva condició de *paterfamilias*.⁷⁴ Un any més tard, Adrià començà la seva carrera senatorial com a *quaestor*

⁷⁰ GONZÁLEZ-CONDE (2015), p. 128

⁷¹ *IBÍD. passim*

⁷² CANTO (2004), p. 397-399

⁷³ GEER (1936), p. 50

⁷⁴ PAVÓN (2018), p. 29

principis, encarregant-se de transmetre les decisions de Trajà al Senat. Amb l'esclat de la Primera guerra dàcia (101-102), fou admès en el *concilium amiciorum* amb el títol de *comes*, agregat a l'Estat Major, i va rebre en dues ocasions la *dona militaria*,⁷⁵ mentre que durant la Segona guerra dàcia (105-106) fou comandant de la legió I *Minervia* i governador de *Pannonia Inferior*.⁷⁶

L'any 107 ostentà la pretura, disposant de dos milions de sestercis pagats per Trajà, i va rebre com a obsequi un diamant que Nerva havia entregat a Trajà *ad spem successionis erectus*.⁷⁷ La carrera pública i militar d'Adrià continuà sota l'ègida de Trajà, sent nomenat llegat de *Pannonia Superior* entre 107-108 i exercint el consolat sufecte entre el maig i l'agost de 108. Aquell mateix any, arran de la mort de Luci Licini Sura, començà a redactar els discursos que Trajà havia de dirigir al Senat.⁷⁸

En plena guerra contra l'Imperi part (113-117), Trajà confià a Adrià el govern de la província de Síria, atorgant-li una mena d'*imperium maius* circumscrit a Orient, podent organitzar els exèrcits interiors i la logística de la rereguarda. Així mateix, fou designat cònsol ordinari per a l'any 118, cosa que fou entesa com la prova final de la seva adopció i designació com a successor, i nomenat *Caesar*, fet contrastable en les fonts i en una escassa emissió monetària, on en el revers d'un auri aparegué la llegenda *Hadriano Traiano Caesari*. D'aquesta manera, sembla ser que Trajà reproduïa els passos de la seva pròpia adopció: la concessió d'un comandament supraprovincial, l'exercici d'un segon consolat i el nomenament de cèsar. Per tant, s'institucionalitzà el procediment successori, ja que Adrià el reproduí més tard amb Eli Cèsar.⁷⁹

Afligit per la malaltia, a mitjans de l'any 117, Trajà decidí tornar a Roma. Malgrat tot, la malaltia s'agreujà durant el viatge havent d'aturar-se la comitiva imperial a Selinunt, Cilícia, on va morir. Pocs dies abans, el 9 d'agost, una carta dirigida a Adrià proclamava la seva adopció i dos dies més tard, l'11 d'agost, una segona carta anunciava la mort de Trajà.⁸⁰ Segons les fonts, en especial la *Història Augusta*, bona part del nomenament d'Adrià com a successor es degué a l'emperadriu Plotina, qui en la incertesa de la transició d'un emperador a un altre es comportà com una dona d'Estat i assegurà

⁷⁵ CARCOPINO (1949), p. 280

⁷⁶ BIRLEY (2000), p. 133

⁷⁷ *Història Augusta*, Adr. 7

⁷⁸ CANTO (2003), p. 341, nota 124

⁷⁹ CORTÉS (2014), p. 199-200

⁸⁰ BIRLEY (2000), p. 134

una successió pacífica.⁸¹ Així doncs, Adrià fou aclamat *princeps* primer per l'exèrcit d'Antioquia i, seguidament, pel Senat sense cap tipus d'oposició inicial, consolidant així una tradició d'emperadors d'aval militar iniciada per Vespasià i continuada per Trajà.⁸²

Val a dir, però, que no sempre la candidatura d'Adrià a la successió fou tan segura. La Història Augusta informa de d'una ocasió en què Trajà assenyala altres candidats per a succeir-lo. Aquesta fa referència al jurista Neraci Prisc a qui Trajà digué: “Si alguna cosa em succeís, t'encomano les províncies”.⁸³ L'episodi se situà en el marc de les guerres d'Àcia, moment en què Neraci Prisc actuava com a governador de Pannònia. Aparentment, tal com dedueix l'historiador Anthony Birley, Trajà no el nomenà successor sinó que li “encomanà les províncies” perquè escollís el següent *princeps*.⁸⁴ Una segona ocasió, esmentada per Cassi Dió, es refereix a la demanda de Trajà durant un banquet als comensals, preguntant-los si podien donar-li els noms de deu candidats a la successió; Trajà continuà dient que només necessitava nou, doncs ja tenia un pensat: Juli Servià, espòs de la seva neboda Paulina.⁸⁵

Però, ambdós apòlegs no es poden prendre com a indicis de les veritables intencions de Trajà, ja que en el moment en què els protagonitzà encara estava sa i actiu, no havia complert els cinquanta anys i no precisava d'un clar successor. Això no obstant, la posició d'Adrià fou indiscutible des de l'inici i no requerí de Trajà d'una adopció oficial perquè era el parent home més proper, havia nascut a la mateixa ciutat, estava casat amb la neboda-neta de l'emperador i compartia la seva vida.⁸⁶

4.3 D'Adrià a Antoní

A diferència de Trajà, la projecció de la política dinàstica d'Adrià fou molt limitada en relació amb les seves famílies adoptant, els *Ulpii*, i biològica, els *Aelii*.⁸⁷ Únicament, les divinitzacions de Matídia l'any 119 i de Plotina l'any 123 i l'atorgament del rang d'Augusta a Víbia Sabina, en morir la seva mare, poden ser vistos com a elements

⁸¹ PAVÓN (2018), p. 31-32; CORTÉS (2014), p. 205

⁸² BIRLEY (2003), p. 107

⁸³ Història Augusta, Adr. 8

⁸⁴ BIRLEY (2003), p. 75; BENNETT (1997), p. 202

⁸⁵ Cassi Dió, *Hist...* LXIX. 17.3

⁸⁶ *Ibid.* LXIX, 1.1

⁸⁷ GONZÁLEZ-CONDE (2020), p. 152

d'exaltació dinàstica, malgrat que una altra interpretació teoritza que foren formes de respecte públic de l'emperador a aquelles que van ser valedores seves.⁸⁸

Rere l'última gira provincial (c. 128-132), la presència d'Adrià a Roma es testifica a partir del 5 de maig de 134 quan escrigué una carta als atletes devots d'Hèrcules. Al començament de l'any 134, el seu cunyat Juli Servià, quasi nonagenari, ostentà per tercera vegada el consolat, un rar honor que usualment era reservat a l'emperador i que l'equiparava en nombre amb el mateix Adrià. Aquesta condició també l'obtingué Marc Anni Ver, concunyat d'Adrià en estar casat amb Rupí·lia Faustina, germanastra de Víbia Sabina, i avi del futur emperador Marc Aureli.⁸⁹ Per tant, a finals del regnat d'Adrià, els *paterfamilias* de les dues branques annexes més importants de la *domus* imperial ostentaren un prestigi poc comú i els pogué fer pensar, probablement més Servià que Anni Ver, rebre alguna cosa més de cara al futur.

Del matrimoni de Juli Servià amb Èlia Paulina, germana d'Adrià, nasqué una filla, Júlia Serviana Paulina, qui va contraure matrimoni amb el senador Gneu Pedani Fusc Salinátor i tingué un fill del mateix nom.⁹⁰ El jove Fusc tindria disset o dinou anys en els anys finals del regnat d'Adrià i, per tant, ell i el seu avi es feren il·lusions per a la successió. Per altra banda, Marc Anni Ver tingué amb Rupí·lia tres fills, destacant-se Ànnia Galèria Faustina, esposa d'Arri Antoní, i Marc Anni Ver, pare d'un nen del mateix nom que amb el pas del temps esdevindria emperador.⁹¹

L'any 136 Adrià es pronuncià sobre la successió i escollí a Luci Ceioni Còmmode, un dels còsols d'aquell any, que passà a dir-se Luci Eli Cèsar. Aquest fet va sorprendre a tots aquells que creien estar entre els *capaces imperii*, ja que Ceioni Còmmode no tenia cap mena de relació amb la família imperial i havia tingut encara una carrera senatorial important. Diverses teories miren d'explicar la raó de fons d'aquesta sobtada adopció, proposant algunes que Luci Ceioni Còmmode era fill il·legítim d'Adrià,⁹² altres que havia substituït a Antínous,⁹³ l'efeb amant d'Adrià mort tràgicament l'any 130 a Egipte, o que es tractava d'un moviment d'Adrià per reconciliar-se amb el Senat, ja que Ceioni

⁸⁸ LE GALL i LE GLAY (1995), p. 374

⁸⁹ GONZÁLEZ-CONDE (2020), p. 156-158

⁹⁰ GEER (1936), p. 51

⁹¹ BIRLEY (2009), p. 39-49

⁹² CARCOPINO (1949), *passim*; SYME (1957), p. 309

⁹³ GEER (1936), p. 51

Còmmode estava casat amb Avídia Plautia, filla de Gai Avidi Nigrí, un dels quatre consulars executats a inicis del seu regnat acusat de conspiració.⁹⁴

Adrià va concedir a Eli Cèsar la *tribunicia potestas* i l'*imperium maius*, el designà cònsol per a l'any 137 i l'envià a Pannònia perquè exercís el govern, reproduint l'esquema successori iniciat per Nerva amb Trajà. Així mateix, l'emperador començà a planificar la successió del seu propi cèsar, el qual estava malalt de tuberculosi, prometent a la filla d'aquest, Ceïonia Fàbia, amb el jove Marc Anni Ver.⁹⁵ La promoció d'Eli Cèsar comportà els recels de Servià i del jove Fusc, el qual sembla que va intentar un cop d'estat a mitjans de l'any 137. Com que el cop va fracassar, avi i net foren induïts al suïcidi per ordres d'Adrià.⁹⁶

Luci Eli Cèsar va tornar a finals de l'any 137 a Roma per assumir un segon consolat, però, la nit de l'1 de gener de 138 va morir inesperadament. Aquest fet va alterar tota la planificació successòria d'Adrià, llavors molt malalt, i es va haver de buscar un nou hereu. Aquest es trobà en la persona d'Arri Antoní, espòs de Faustina, neboda d'Adrià, gendre del vell Marc Anni Ver i tiet del futur Marc Aureli. Així mateix, del seu matrimoni amb Faustina no havien sobreviscut els seus tres fills homes. Fou adoptat per Adrià a finals de febrer, passant a dir-se *Imperator Titus Aelius Aurelius Caesar Antoninus*; va rebre de la mateixa manera que Eli Cèsar la *tribunicia potestas*, l'*imperium maius* i la designació com a cònsol per a l'any següent. Així mateix, Adrià imposar a Antoní una única condició per a ser emperador: havia d'adoptar tant a Marc Anni Ver com a Luci Ceïoni Còmmode, el fill petit d'Eli Cèsar. D'aquesta manera, s'assegurà la successió i que la nissaga iniciada per Trajà es perpetués, però, aquesta havia de ser des de llavors marcadament identificada amb la *gens Èlia*, ja que els successors assenyalats per Adrià s'inclogueren en aquesta família a diferència del que ocorregué amb Trajà després de la seva adopció per Nerva o amb el propi Adrià rere la seva adopció per Trajà.⁹⁷

4.4 D'Antoní a Marc Aureli (i Luci Ver)

Per bé que Adrià arreglès una successió doble, com amb anterioritat ho feu August amb Tiberi, quan Antoní esdevingué emperador no va respectar totalment les últimes voluntats i l'esquema successori adriànic. Poc després de morir Adrià, Antoní va dirigir-se a través

⁹⁴ BIRLEY (2003), p. 366-367

⁹⁵ BIRLEY (2000), p. 147

⁹⁶ DAVENPORT i MALLAN (2014), p. 637-638

⁹⁷ BIRLEY (2009), p. 67; CARCOPINO (1949), p. 288

de Faustina *maior* a Marc preguntant-li si voldria modificar la seva situació matrimonial. El compromís entre Marc i Ceionia Fàbia fou dissolt i se'l prometé amb Faustina *minor*, anul·lant així mateix el compromís entre aquesta i el petit Luci Ceioni Còmmode.⁹⁸

L'any 139, Marc Aureli va ostentar la pretura i se li atorgaren els títols de *princeps iuventus* i *Caesar*, cosa que el confirmava com a hereu primordial d'Antoní, a qui el Senat concedí el títol de *pater patriae*; conseqüentment va canviar el seu nom a Marc Eli Aureli Ver Cèsar, mentre que el seu germà adoptiu va passar a dir-se Luci Eli Aureli Còmmode. Fou cònsol per primer cop l'any 140 i per segon cop l'any 145, juntament amb Antoní en dues ocasions.⁹⁹ Durant el seu segon consolat es produí la boda amb Faustina *minor* i dos anys més tard, en recompensa pel naixement de la primera descendent de la parella, Domitia Faustina, Antoní va entregar a Marc Aureli la *tribunicia potestas* i l'*imperium maius* i a Faustina *minor* el títol d'Augusta, el qual havia quedat vacant des de la mort de Faustina *maior* l'any 140.¹⁰⁰

Pel que fa a Luci Aureli Còmmode, la seva carrera pública fou menys promocionada pel pare adoptiu que la del seu germà Marc. El 145 va assumir la *toga virilis*, passant a ser considerat formalment un adult, el 153 exercí la qüestura i el 154 el seu primer consolat. La preferència d'Antoní per Marc sembla que fou motivada per la diferència d'edat i caràcter dels germans. Advertint aquestes dissonàncies, Antoní va concedir un major protagonisme al germà gran que al petit; prova d'aquest fet és que Luci mai fou durant el regnat d'Antoní ni *Caesar* ni ostentà cap poder anàleg a l'emperador.¹⁰¹

L'any 160, l'emperador Antoní designà com a còsols per a l'any següent a Marc i Luci i el 7 de març de 161, rere una breu malaltia, va morir. Marc Aureli va rebre del Senat els títols d'*Augustus* i *pontifex maximus*, completant així els poders atribuïts al *princeps*, però, en primera instància, els refusà i posà com condició que el seu germà Luci Aureli Còmmode també els obtingués. D'aquesta manera, el sentit del deure per part de Marc Aureli el portà a implementar l'esquema adriànic, el qual havia estat modificat i posat en perill durant el regnat d'Antoní. Així mateix, com a gest de respecte, Marc Aureli

⁹⁸ *IBÍD.* (2019), p. 73-74

⁹⁹ LE GALL i LE GLAY (1995), p. 411

¹⁰⁰ BIRLEY (2000), p. 154

¹⁰¹ LE GALL i LE GLAY (1995), p. 411-412

va incloure en la seva nomenclatura el nom d'Antoní, mentre que Luci Aureli Còmmode abandonà el seu *cognomen* de naixement i adoptà el de *Verus*.¹⁰²

4.5 De Marc Aureli a Còmmode

Des de la mort d'Antoní Pius, l'Imperi romà tingué dos emperadors en les figures de Marc Aureli i Luci Ver. Aquest fet, però, no implicà que ambdós estiguessin en peu d'igualtat, ja que Marc Aureli fou reconegut com l'emperador *senior*, ostentant major *auctoritas*, i Luci Ver com l'emperador *junior*. Pocs mesos més tard de la mort d'Antoní, Faustina *minor* va donar a llum a bessons un dels quals fou Luci Aureli Còmmode, qui anys més tard esdevindria emperador. Així mateix, per tal d'enfortir les relacions entre els co-emperadors, l'any 164, Luci Ver desposà amb Ànnia Aurèlia Galèria Lucil·la, filla de Marc Aureli i Faustina *minor*, amb qui tingué tres fills.¹⁰³

Malauradament, Luci Ver va morir durant el transcurs de les Guerres Marcomanes, entre finals del 168 o gener de 169, deixant rere seu una única filla supervivent. Així mateix, a finals de 169 va morir Marc Anni Ver Cèsar, fill petit de Marc Aureli, qui des de l'any 162 ostentava la condició d'hereu i el rang de *Caesar* juntament amb el seu germà Luci Aureli Còmmode. D'aquesta manera, Marc Aureli se centrà a enfortir la posició de Còmmode atorgant-li el *cognomen ex virtute* de *Germanicus* l'any 172 i inscrivint-lo al col·legi de *pontifices* l'any 175, així com nomenant-lo *princeps iuventus*.¹⁰⁴ La promoció de Còmmode s'accelerà a partir d'aquell any degut a la usurpació del prefecte d'Egipte, Avidi Cassi. Un cop la rebel·lió fou suprimida, Marc Aureli va decidir associar el seu fill al poder mitjançant l'atorgament de la *tribunicia potestas*, l'*imperium maius* i el títol d'*Augustus*.¹⁰⁵

L'any 178 Marc Aureli va decidir emportar-se a Còmmode a la guerra i, per tant, es va decidir avançar el seu matrimoni amb Brúcia Crispina, neta de Gai Bruci Present, un dels millors amics d'Adrià. Durant l'hivern del 178-179 no se sap on situaren Marc Aureli i Còmmode el quarter general, tot i que hagué d'estar en alguna part de la ribera del Danubi. Però, si que se sap els noms dels membres que formaren el *concilium amiciorum*, destacant la figura de Tiberi Claudi Pompeià, segon espòs de Lucil·la.¹⁰⁶

¹⁰² BIRLEY (2000), p. 156-157

¹⁰³ *IBÍD.* p. 157

¹⁰⁴ HEKSTER (2002), p. 30-34; GRAINGER (2020), p. 103

¹⁰⁵ BIRLEY (2000), p. 176-181

¹⁰⁶ BIRLEY (2009), p. 293

L'any 180, Marc Aureli va morir amb cinquanta-sis anys. Els historiadors antics i moderns critiquen la decisió de Marc Aureli, sobrenomenat “el savi” o “el filòsof”, qui deixà la successió en mans d'un hereu deplorable i del que ja coneixia el seu comportament i defectes des de molt abans. Però, la transmissió hereditària del poder era un fet arrelat en la mentalitat dels romans; únicament l'accidentalitat feu que la gran majoria dels emperadors no disposessin d'un hereu home major d'edat en el moment de morir, a excepció de Vespasià. Per tant, la successió de Marc Aureli es feu d'acord amb els principis dinàstics i hereditaris que prevalien des d'August i que comptaven amb una planificació des de Trajà.¹⁰⁷

Còmmode retornà a Roma set mesos després de la mort de Marc Aureli, qui fou divinitzat a instàncies del Senat, i fou acceptat sense resistència com a nou *princeps*. Durant els primers anys del seu regnat destacaren les figures dels *amici* de Marc Aureli, és a dir, amics personals i consellers de l'emperador a qui se'ls encomanà vetllar pel jove Còmmode, sent un dels principals membres d'aquest grup de pressió Claudi Pompeià.¹⁰⁸ Malgrat tot, Còmmode començà a atorgar responsabilitats de govern als seus lliberts i propers, els quals no coincidien amb els *amici* de Marc Aureli; conseqüentment, una conspiració es forjà per assassinar-lo l'any 182. La cap d'aquesta fou Lucil·la, aparentment enfurismada amb el seu germà per la pèrdua de l'estatus d'Augusta en favor de Crispina, i comptà amb membres de la família imperial: Marc Ummidi Quadrat, cunyat de Marc Aureli, i Quintilià, nebot de Claudi Pompeià. La conspiració va fallar; els seus participants foren executats, menys Lucil·la que fou exiliada a l'illa de Capri, i la majoria dels *amici* varen caure en desgràcia.¹⁰⁹

El matrimoni amb Crispina va fallar en el seu propòsit de produir un hereu; acusada l'emperadriu d'adulteri, fou exiliada a Capri entre els anys 187-188 i executada anys més tard.¹¹⁰ Còmmode no tornà a casar-se, però, prengué una amant, Marcia, qui participà juntament amb el prefecte Quint Emili Let i el camarlenc Eclecte en el seu assassinat el 31 de desembre de 192.¹¹¹ La incapacitat de Còmmode de produir un hereu per assegurar la successió dinàstica fou un dels condicionants de la inestabilitat política que caracteritzà el seu regnat, però, això no vol dir que l'emperador no intentés promoure una imatge

¹⁰⁷ LE GALL i LE GLAY (1995), p. 429-430

¹⁰⁸ *IBÍD.* p. 432

¹⁰⁹ HEKSTER (2002), p. 50-55

¹¹⁰ *IBÍD.* p. 71-72

¹¹¹ LE GALL i LE GLAY (1995), p. 438-439

dinàstica del seu poder per tal, com a mínim, d'assegurar la seva posició. Prova d'aquest fet foren els canvis introduïts l'any 191 en la seva nomenclatura; Còmmode desterra el *cognomen* "Antoní" i reintrodueix el *praenomen* "Eli", el qual no s'emprava des de l'adveniment de Marc Aureli.¹¹² Així mateix, la *domus* imperial iniciada per Trajà podria haver continuat, ja que els conspiradors es dirigiren en primera instància a Claudi Pompeià i Acili Glabrió, ambdós desposats amb dones de la família imperial, i els instaren a assumir la porpra, però, refusaren l'oferiment.¹¹³

5. El debat historiogràfic

A diferència de les dinasties Julioclàudia, Flàvia i Severa, totes elles enteses en clau familiar i amb designacions que fan observables aquest fet a simple vista, no hi ha un acord en la historiografia antiga sobre com categoritzar i denominar als emperadors que iniciant amb Nerva a finals del s. I, protagonitzaren el s. II: Trajà, Adrià, Antoní Pius, Luci Ver, Marc Aureli i Còmmode. Sobre aquest conjunt, s'ha construït un mite historiogràfic de "l'adopció del millor", que no permet observar els forts lligams polítics i de parentiu que hi hagueren entre els emperadors. Aquests han estat mencionats sota una concatenació de termes i definicions que els han separat i agrupat de diferents maneres, sense tenir en compte els lligams mencionats en l'apartat superior – i que novament tornaran a ser exposats en el present apartat – que mostren l'existència d'una dinastia, a imatge i semblança de les altres que hi hagueren a l'Imperi romà, que va concórrer des de Trajà fins a Còmmode.

5.1 Les propostes

A continuació, s'exposaran els diversos termes, propostes i definicions existents i majoritàriament usats per la historiografia antiga. Separats en dos blocs, en el primer s'estudiaran les definicions tradicionals dels "(Cinc) Bons Emperadors", els "Emperadors Adoptius" i els "Emperadors Antonins", mentre que en el segon s'analitza la proposta formulada per la historiadora Alicia Canto en relació a una "dinastia Úlpia-Èlia".

5.1.1 Propostes tradicionals

a) Els (Cinc) Bons Emperadors

La primera definició tradicional que es tractarà és la dels "(Cinc) Bons Emperadors", molt popular en el món anglosaxó, la qual es refereix a la dinastia del s. II considerant la

¹¹² BIRLEY (2000), p. 192

¹¹³ GRAINGER (2020), p. 113

“bondat” individual de cada emperador, en comptes d’emprar altres fórmules segons l’agrupació familiar, com els Julioclaudis, els Flàvis o els Severs, o el sistema polític, com “els Adoptius”. Aquesta forma de categoritzar la nissaga de Nerva a Marc Aureli localitza el seu origen en la literatura antiga, caracteritzada per tendir cap al gènere biogràfic. Generalment, els autors antics tingueren una molt bona opinió dels emperadors i mostraren una imatge positiva del seu temps.¹¹⁴ Prenent la Història Augusta com a mostra, s’observa en la *Vida d’Aurelià* un judici d’aquesta projecció benigne:

*¿A qué diria yo que se debe el que haya habido tan pocos **príncipes buenos**, siendo así que ya han ocupado el trono tantos Césares? [...] entre ellos, los más eximios fueron Tito, Coceyo Nerva, el divino Trajano, el divino Adriano, los Antoninos Pío y Marco...*¹¹⁵

Però, la popularització del terme es donà arran del seu “encuny” en l’obra de l’humanista Nicolau Maquiavel, els *Discursos sobre la primera dècada de Titus Livi* (1531), on l’autor realitza una defensa a ultrança del sistema republicà remarcant que aquest govern havia de quedar en mans d’homes lliures entregats al bé comú.¹¹⁶

*La historia enseña a organizar un buen gobierno, pues muestra que todos los emperadores que accedieron al trono del Imperio por derecho de sucesión, excepto Tito, fueron malvados. Los que accedieron al poder por adopción, en cambio, como los cinco que van de Nerva a Marco Aurelio, fueron buenos príncipes.*¹¹⁷

La influència de Maquiavel, pel que fa a l’encimbellament de les virtuts i bon govern dels emperadors mencionats, així com la classificació d’aquests segons la bondat, va repercutir en l’historiador del s. XVIII Edward Gibbon i en la seva obra *La Història de la Decadència i Caiguda de l’Imperi romà* (1776). Gibbon pren de Maquiavel les idees sobre la relació entre la virtut i la corrupció; malgrat que les dites idees no es veuen mencionades explícitament en l’obra de Gibbon, ambdós autors comparteixen la forma d’expressar la seva visió política a través de narrar la caiguda de l’Imperi romà.¹¹⁸

¹¹⁴ SÁEZ (2017), p. 29-40

¹¹⁵ Història Augusta, Aurel. 42. 3-4. Les negretes són una introducció pròpia.

¹¹⁶ DE ARTAZA (2016), p. 33

¹¹⁷ Maquiavel (1531). *Discursos sobre la primera dècada de Titus Livi*. I. 10. Les negretes són una introducció pròpia.

¹¹⁸ POCOCK (1976), p. 154-156

D'aquesta manera, Gibbon afirma el següent de l'època que concorre des de Nerva fins a Marc Aureli:

*If a man were called to fix **the period in the history of the world**, during which the condition of **the human race was most happy and prosperous**, he would, without hesitation, name that which elapsed **from the death of Domitian to the accession of Commodus**. The vast extent of the Roman Empire was governed by absolute power, under the guidance of **virtue and wisdom**.¹¹⁹*

Fixats els emperadors que s'agruparien en la dita categorització, aquesta presenta tot un seguit de problemàtiques pel que fa a l'anàlisi dels emperadors i el seu nombre. Nerva és considerat sempre com un bon emperador, ja que el seu govern fou de curta durada i, en conseqüència, no permet una profunda anàlisi de les seves qualitats com a governant. El fet clau que fa de Nerva un bon emperador és l'adopció de Trajà com a successor. Aquest últim, sens dubte, fou considerat en el passat com el millor dels emperadors, l'*optimus princeps*, i els seus biògrafs han expressat una imatge extremadament positiva d'ell a causa de la seva bona relació amb el Senat i les seves exitoses campanyes militars. L'historiador José María Blázquez qualificà a Trajà d'excel·lent governant i afirmà d'ell: "*Trajano dio un alto ejemplo a imitar a los gobernantes de todos los tiempos y de todas las culturas.*"¹²⁰ Aquesta imatge persisteix fins i tot en els autors cristians, tot sabent que Trajà fou un dels perseguïdors del cristianisme primitiu.¹²¹

Adrià pateix una contradicció similar. Anthony Birley, autor de la biografia més detallada d'aquest l'emperador, considerà a Adrià com un dels més capaços emperadors dels que gaudí Roma i analitzà l'impacte de les polítiques pel que fa a la conservació de l'estructura del Principat.¹²² Des de la posteritat, s'ha comprovat com les reformes d'Adrià constitueixen en si mateixes una prova de la "bondat" d'aquest emperador, però, l'opinió dels seus contemporanis fou molt diferent, ja que les execucions de senadors i

¹¹⁹ GIBBON (1776). *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Capítol 3, p. 107 Les negretes són una introducció pròpia.

¹²⁰ BLÁZQUEZ (2003), p. 286

¹²¹ SUÁREZ CAMPOS (2005), p. 611

¹²² BIRLEY (2003), p. 380-388

familiars dutes a terme a l'inici i final del seu regnat estigueren a punt de negar-li l'apoteosi i condemnar-lo a la *damnatio memoriae*.¹²³

Juntament amb Nerva, Antoní Pius és l'emperador que no rep cap mena de crítica ni dels cronistes antics ni dels historiadors moderns. El seu regnat és descrit, en termes generals, com una llarga època de pau i l'apogeu de l'Imperi romà.¹²⁴ Marc Aureli arrossega la bona consideració del seu pare adoptiu, complementada per la seva faceta de filòsof estoic i bon governant arran de la dita filosofia. Però, anàlisis modernes observen en el principat de Marc Aureli tota una sèrie de problemàtiques i contradiccions que fan distar molt el seu regnat de l'època de pau que tradicionalment s'assumeix que fou: guerres, persecucions religioses i la pesta antonina. Per tant, el literari govern moderat i estoic dista molt del que realment fou el seu principat.¹²⁵ La figura de Luci Ver, el col·lega imperial de Marc Aureli, tendeix a ser obviada tant pels autors antics com pels historiadors moderns per culpa de l'eclipsi que ocasionà sobre ell la personalitat del seu germà adoptiu. Així mateix, la seva inclusió en la categoria dels "bons emperadors" esdevé conflictiva, ja que llavors s'hauria de contradir la tradicional expressió dels "cinc bons emperadors" i dir que en foren sis, però, generalment no s'inclou com a resultat del seu comportament llicencios.¹²⁶

L'exclusió de Còmmode d'aquesta categoria esdevé un acord general en l'àmbit historiogràfic, ja que se'l considera tradicionalment com un "emperador dolent" i se l'associa a un "període de crisi". Les fonts antigues, les quals reflecteixen el partidista punt de vista de l'aristocràcia senatorial, categoritzen a Còmmode com un dels pitjors governants de la història romana, atribuint-li tots els clixés associats a la figura del tirà.¹²⁷ Malgrat això, Còmmode ostentà al llarg del seu regnat una elevada popularitat entre la població, refusà la guerra i l'expansió, procurà la pau amb finalitats econòmiques¹²⁸ i, encara que rere el seu assassinat li fou aplicada la *damnatio memoriae*, amb l'arribada al tron dels Severs, Còmmode fou divinitzat perquè "*de esa forma podia vengarse del Senado*".¹²⁹

¹²³ CANTO (2003), p. 316

¹²⁴ SÁEZ (2017), p. 33-35

¹²⁵ *IBÍD.* 35-38; BIRLEY (2009), p. 351-380

¹²⁶ CANTO (2003), p. 316

¹²⁷ CAVALLINI (2009), p. 104-107

¹²⁸ SUÁREZ PIÑERO (2019), p. 183

¹²⁹ *Història Augusta*, Sev. 12. 8

En definitiva, la utilització del terme dels “bons emperadors” presenta massa complicacions i contradiccions a l’hora d’analitzar i categoritzar els emperadors del s. II, perquè l’ús de consideracions ètiques i morals subjectives, com la “bondat”, no permet establir un mètode d’estudi lògic i rigorós. Així mateix, planteja un problema numèric, ja que arran de les recents investigacions Còmmode hauria de ser inclòs en aquesta categoria, així com l’oblidat Luci Ver, augmentant a set o sis el nombre “d’emperadors bons”.¹³⁰

b) Els Emperadors Adoptius

La segona definició que es tractarà és la dels “Emperadors Adoptius”, seguida majoritàriament per la historiografia alemanya, la qual engloba als set emperadors del s. II incloent a Nerva, que no fou un emperador adoptiu sinó electe pel Senat, i Còmmode, que tampoc fou adoptiu sinó l’hereu carnal del seu pare. Els autors defensors d’aquest terme se serveixen de la teoria de l’adopció plantejada en les obres de Tàcit (Galba-Pisó) i Plini el Jove (Nerva-Trajà):

*[Referint-se Galba a Pisó] ...es la excelencia de tu caràcter y tu amor por la patria lo que me impulsa a ofrecerte a ti, un hombre de paz, el Principado... Augusto buscó sucesor en su casa, y yo, en el Estado [...] Bajo Tiberio y Gayo, Claudio y Nerón hemos sido poco menos que un patrimonio de una familia. Por la libertad se tendrá el que empezemos a ser elegidos. Con el fin de la Casa de los Julio-Claudios la adopción se encargará de encontrar al mejor [...] La adopción, en cambio, requiere juicio íntegro.*¹³¹

*Se te imploró para la adopción [...] ¡Que modo extraño y nunca visto de llegar al principado! [...] Esa adopción que era fundamento, no de nuestra servidumbre, sino de nuestra libertad y salvación.*¹³²

Així mateix, en algunes ocasions, també s’esmenta com a exemple de la teorització de l’adopció el discurs d’Adrià en l’obra de Cassi Dió:

*Un hijo engendrado resulta ser cualquier clase de persona que a los cielos plazca, mientras que uno adoptado lo es como resultado de su deliberada selección.*¹³³

¹³⁰ CANTO (2003), p. 317-319; CANTO (2006), p. 248

¹³¹ Tàcit, *Hist.* I, 15-16

¹³² Plini el Jove, *Pan.* 6-8

¹³³ Cassi Dió, *Hist.* LXIX, 20.2

Però, la realitat fou que les adopcions foren operacions de maquillatge polític i les regles descrites per Tàcit i Plini el Jove no es varen respectar i tampoc foren les causants de la llibertat, pau i prosperitat del s. II.¹³⁴ Així mateix, pel que fa a Adrià, se sap que l'elecció d'Antoní no fou degut a les seves qualitats polítiques, sinó perquè estava casat amb Faustina i era tiet de Marc Aureli. Segons la historiadora Alicia Canto, per poder considerar que s'estigué davant d'un període i sistema polític caracteritzat per l'adopció s'hagueren d'haver complert quatre condicions indispensables: l'adoptant i l'adoptat no haurien de tenir cap classe de vincle per parentesc (*cognatio*), tampoc cap vincle determinant previ (*necessitudo*), que adoptant i adoptat haurien de ser considerats igual d'*optimus* i *dignus* i que l'adopció s'hagué de produir rere una exhaustiva inspecció ciutadana, ja que d'aquesta sorgiria l'escollit en funció de les seves qualitats humanes.¹³⁵

En el treball de la professora A. Canto, pel que fa al terme dels “emperadors adoptius”, es recopilen un total de 49 fonts antigues que demostren les connexions familiars entre els emperadors, de Trajà a Còmmode, i com aquestes adopcions no estaven condicionades per l'elecció del “millor”, sinó que tenien com a objectiu final la preservació de l'Imperi en el si d'una mateixa família.¹³⁶ L'estudi de les successions que s'ha realitzat en l'apartat anterior, permet observar que la prerrogativa principal que aplicaren els emperadors, en el moment de l'elecció del seu successor, sempre fou la del parent home més pròxim, tal com ho havien fet els Julioclaudis, davant la falta de fills biològics en el moment de la mort. De fet, aquesta és una de les grans penes de l'emperador Adrià quan, estant en el seu llit de mort, afirma: “*A mí, amigos míos, no me ha permitido la naturaleza tener un hijo.*”¹³⁷ Per tant, en opinió de A. Canto, durant el s. II el Principat continuà sent una monarquia hereditària i familiar de la mateixa manera que ho fou durant el s. I.¹³⁸

c) Els Emperadors Antonins

La tercera definició tradicional que es tractarà és la dels “Emperadors Antonins”, probablement la més popular i acceptada historiogràficament. Aquesta definició englobaria els set emperadors de la dinastia, des de Nerva fins a Còmmode, però, prenent

¹³⁴ BLÁZQUEZ (2003), p. 60

¹³⁵ Canto (2003), p. 320

¹³⁶ *IBÍD.* p. 321-327

¹³⁷ Cassi Dió, *Hist.* LXIX, 20.2

¹³⁸ CANTO (2003), p. 329-330

el nom del *cognomen* del quart emperador, Antoní Pius, no fent cap referència a Nerva, l'*auctor necessarius* de la dinastia, o a les *gens* dels veritables fundadors de l'estirp, Trajà i Adrià. Així mateix, el *cognomen Antoninus* únicament el dugueren tres dels set emperadors (Antoní Pius, Marc Aureli i Còmmode) i només dos d'aquests com a principal (Antoní Pius i Marc Aureli).¹³⁹ En connivència, l'historiador Michael Grant, autor de *The Antonines: the Roman Empire in Transition*, assevera que "Antonins" únicament foren Antoní Pius, Marc Aureli i Còmmode, mentre que Nerva, Trajà i Adrià foren "adoptius".¹⁴⁰ Però, si es classifica als emperadors "Antonins" arran de l'ús del *cognomen*, aquesta definició podria allargar-se fins al regnat d'Elagàbal (218-222), ja que fou l'últim emperador en dur "Antoní" en el seu nom.¹⁴¹

A judici de la historiadora Alicia Canto, els termes "dinastia Antonina" o "emperadors antonins" són històricament injustos per vestir la dinastia amb el nom d'Antoní Pius, qui no jugà cap paper en la instauració d'aquesta i fou considerat com un governant transitori, així com no tenint en compte el fet que Antoní devia la porpra a les seves connexions amb els *Anni* bètics i, evidentment, a la seva selecció per Adrià.¹⁴² La historiadora atribueix l'encimbellament d'Antoní a la categoria de "fundador dinàstic" a l'historiador francès Leon Homo, qui en la seva obra *Le Siècle d'Or de l'Empire romain. Les Antonins (96-192 ap. J.-C.)* diferencia els "Antonins" dels primers tres emperadors i afirma que els segons es van incloure a la casa d'Antoní més tard i de manera artificial, quan en realitat fou a l'inrevés, contradient fins i tot les fonts antigues. Eugen Cizek, seguint les petjades de León Homo, fonamenta el terme "Antonins", però, ja incloent-hi els emperadors Trajà i Adrià. Des de llavors, la denominació de la "dinastia Antonina" per referir-se als emperadors del s. II esdevé universal i present en la majoria d'escoles historiogràfiques europees.¹⁴³

Possiblement, l'origen del terme se situa en l'obra d'Edward Gibbon qui titula els capítols I, II i III del primer volum de la següent manera: "*The extent and military force of the Roman Empire in the age of the Antonines*", "*Of the union and internal prosperity of the Roman Empire in the age of the Antonines*" i "*Of the Constitutions of the Roman Empire in the age of the Antonines*". Malgrat tot, en l'interior d'aquests capítols, Gibbon

¹³⁹ CANTO (2006), p. 253-254

¹⁴⁰ GRANT (1994), p. 1

¹⁴¹ BIRLEY (1965), p. 697

¹⁴² CANTO (2003), p. 330

¹⁴³ *IBÍD.* p. 331-332

únicament es refereix a Antoní i Marc Aureli com a “Antonins”,¹⁴⁴ però, la generalitat dels títols engloba irremeiablement a Nerva, Trajà i Adrià en la dita categoria, de la mateixa manera que exclou a Còmmode i obvia a Luci Ver per motius anteriorment mencionats.

Però, la “responsabilitat” de Gibbon radica en la seva confiança en les fonts antigues, molt afectades per la propaganda imperial d'època severiana. L'encimbellament a la porpra de Septimi Sever arran de la guerra civil que succeí a la mort de Còmmode dugué al dit emperador, sense cap legitimitat més enllà de les armes, a forjar una fictícia relació familiar amb els emperadors del s. II. Així doncs, l'any 194 va proclamar-se *divi Marci Antonini filius* i canvià el nom del seu fill Bassià pel de Marc Aureli Antoní. L'autoadopció de Sever en els “Antonins” es completà entre els anys 196/7 quan va divinitzar a Còmmode, esdevenint des d'aleshores *divi Commodi frater*.¹⁴⁵

Ronald Syme addueix que aquest lligam amb els “Antonins” es va deure a l'admiració de Sever per Marc Aureli; així fou per ordre seva que s'instaurà els *cognomen* Antoní com a títol imperial pels seus descendents.¹⁴⁶ Malgrat que realitzà una forta crítica a l'apropiació del *cognomen* Antoní per part dels Sever, que dotaren a aquest del caràcter de *gens* imperial, i també a Gibbon per ometre fonts antigues que feien una observació similar, fou incapaç en altres treballs de mantenir la crítica; en el volum III dels *Roman Papers* afirma: “Hence the dynasty styled 'Antonine,' for Hadrian's second choice carried the name of his maternal grandfather, Arrius Antoninus”.¹⁴⁷

Per tant, esdevé una contradicció històrica anomenar a la nissaga d'emperadors del s. II com a “Antonins”, de la mateixa manera que els antonins *stricto sensu* formaren legalment part de la *gens* Èlia.¹⁴⁸

5.1.2 Una proposta alternativa

a) La dinastia Úlpia-Èlia

D'acord amb totes les contradiccions que ocasionaven les definicions tradicionals, la professora Alicia M. Canto va publicar un article l'any 2003 on oferia una nova proposta per a definir el període. Aquesta proposta es basa en les connexions i el parentesc dels

¹⁴⁴ *IBÍD.* p. 336-337

¹⁴⁵ BIRLEY (2012), p. 176; HEKSTER (2002), p. 186-195

¹⁴⁶ SYME (1971), p. 78-88

¹⁴⁷ SYME (1984), p. 1173

¹⁴⁸ CANTO (2006), p. 261

emperadors del s. II entorn de les *gentes* bètiques Úlpia i Èlia. Per aquesta raó, Alicia Canto va proposar rebatejar la “dinastia Antonina” pels termes “dinastia Úlipa-Èlia” o la “dinastia hispana”.¹⁴⁹

Per a Canto, l'*auctor necessarius* de la dinastia fou Marc Cocceus Nerva, qui adoptà a Marc Ulpi Trajà l'octubre de l'any 97. Però, Trajà no es vinculà a la *gens Cocceia* sinó que, únicament, va incloure el *cognomen* de Nerva a la seva nomenclatura; aquest fet ha estat vist per la Dra. Canto com un pas primerenc de les aspiracions dinàstiques de Trajà: evitava introduir-se de ple dret en la *gens Cocceia*, prioritzant així a la *gens Ulpia*, però, va mantenir una subtil vinculació amb Nerva i, a través d'aquest, amb els julioclaudis. Així mateix, Trajà també legitimava la seva posició per estar emparentat amb els flavis, ja que la seva tia materna, Màrcia, havia estat casada amb l'emperador Tit i fou la mare de l'única filla d'aquest, Júlia Flàvia.¹⁵⁰

Trajà escollí com a successor al parent home més proper, el seu nebot-net Adrià, de qui ja era pare adoptiu des de l'any 83. Més enllà d'aquesta relació, Adrià estava casat amb la neboda-neta de l'emperador Trajà, Víbia Sabina, i gaudia de la bona consideració de l'emperadriu Plotina. Per aquestes raons – i deutes¹⁵¹ – Adrià heretà l'Imperi en morir Trajà.

Amb Adrià, el *nomen Aelius* quedà vinculat als següents emperadors fins a Còmmode. La *lex adoptionis* plantejada per l'emperador implicava l'absorció dels adoptats en la *gens Aelia* tal com demostren els canvis de nom de Luci Ceioni Còmmode, qui passà a dir-se Luci Èli Cèsar, i d'Antoní, qui passà a dir-se Tit Èli Aureli Cèsar Antoní. En el cas del segon hereu, aquest estava casat amb Faustina *maior*, filla del consular Marc Anni Ver i de Rupíl·lia Faustina, germana de Víbia Sabina, era tiet del preferit a la successió per Adrià, Marc Anni Ver i estava mancat de descendència masculina. Així mateix, Adrià feu que Antoní adoptés tant a Anni Ver com a Luci Ceioni Còmmode, fill

¹⁴⁹ *IBÍD.* p. 261-262

¹⁵⁰ CANTO (2003), p. 340; LEVICK (2014), p. 9

¹⁵¹ HIDALGO DE LA VEGA (2000), p. 195-208. L'autora estudia el paper de les dues primeres emperadrius des de l'òptica de la continuïtat dinàstica, observant com ambdues dones actuaren com a transmissores – Plotina – i guardianes – Sabina – del *patrimonium* de la *gens Úlpia*.

d'Eli Cèsar, els quals també passaren a formar part de la *gens* Èlia i els assignà esposa amb la finalitat d'enfortir els seus llaços dinàstics.¹⁵²

Malgrat tot, Antoní no fou respectuós amb els designis d'Adrià respecte als matrimonis dels seus fills adoptius. Immediatament després d'assumir la porpra, va anul·lar ambdós matrimonis i va arreglar-ne un de nou per a Marc Anni Ver amb la seva filla Faustina *minor*. Durant el seu llarg govern, afavorí a Marc per sobre de Luci i si aquest últim arribà a l'Imperi, fou únicament pel respecte de Marc Aureli cap a les directrius d'Adrià. Altres raons permeten teoritzar que l'acció de Marc Aureli es devia a la recent mort dels seus fills homes i la seva avançada edat; l'associació de Luci al tron esdevindrà una precaució de Marc Aureli per si moria abans d'hora, deixant a Luci com a regent dels seus fills i cunyats, ja que es casà amb una de les filles de Marc Aureli, Lucil·la. Ambdós germans i col·legues imperials abandonaren el *nomen Aelius* en iniciar el seu govern i aquest no es va recuperar fins a l'any 191, quan Còmmode va decidir incloure'l en la seva nomenclatura. Per tant, segons les observades i fortes relacions familiars entre els emperadors del s. II i la persistent idea de pertinença d'aquests a la *gens* Èlia per adopció i a la Úlpia per descendència de sang, la Dra. Alicia Canto conclou en què: “*acceptar una “dinastia Ulpio-Aelia” para todo el siglo II nos dejaría mejor resuelto y más clarificado tan brillante periodo.*”¹⁵³

¹⁵² CANTO (2003), p. 342-344

¹⁵³ *IBÍD.*, p. 345-347

6. Conclusions

El Principat romà esdevé sense cap mena de dubte un dels períodes més interessants d'estudiar pel que fa a l'evolució i concepció del poder en el món romà. Amb la consagració d'Octavi August com a àrbitre suprem de Roma, arran de la concentració de títols, honors i potestats en la seva persona, feu aparèixer una figura amb un poder omnímode, però, al mateix temps, amb un caràcter ambivalent i difícil de definir. L'emperador s'alçava com el garant de l'ordre social i polític de l'Estat, però, el seu poder absolut es fonamentava en la mística d'un pacte constitucional amb les institucions del vell ordre polític republicà, especialment amb el Senat, i la transgressió de l'acord podia dur a l'assassinat del governant. Per aquesta raó, molts emperadors varen sostenir el que s'ha batejat com la "ficcio republicana", és a dir, el miratge d'un govern dual entre l'emperador i el Senat, per tal de salvaguardar l'estabilitat del nou règim. En aquest, la institució senatorial quedà desproveïda de gran part dels poders executius, els quals foren transferits a l'emperador, però, se li atorgà un paper preponderant en el moment de transmetre el poder a un nou emperador.

El règim que August inicià no fou ben bé una monarquia, però, des del primer moment es tingué en compte el caràcter dinàstic, cosa que dugué al mateix August a promoure la idea que per a perllongar l'estat de pau era indispensable la perpetuació de la seva família en el poder. Des de llavors, l'Imperi romà es convertí en *patrimonium* de diverses famílies que se succeïren en la possessió del poder, que miraren de traspasar-lo sempre que pogueren al parent home més proper. A la primera dinastia romana se'ls digué els "Julioclaudis", ja que tots els emperadors eren descendents de les *gentes Iulia* i *Claudia*; a causa de les prematures morts dels hereus en vida dels emperadors, aquests aplicaren un principi d'herència dinàstica basat en l'adopció d'altres membres de la família. La segona dinastia s'anomenà "Flàvia", pel fet que els emperadors foren membres d'una única família i, per primer cop, aconseguiren transmetre el poder als seus descendents directes. Però, el trencament del pacte constitucional del seu últim representant, Domicià, dugué a l'extinció d'aquesta dinastia rere el seu assassinat i a la imposició d'una nova dinastia.

Aquesta concurrència des de l'encimbellament de Marc Cocceu Nerva, l'*auctor necessarius*, i Marc Ulpi Trajà, el fundador estricte de la nissaga familiar, entre els anys 96-98, fins a l'assassinat de Còmode l'any 192. A diferència de les anteriors dinasties, no hi ha hagut un acord entre la historiografia antiga sobre com denominar i agrupar els

emperadors del s. II. Diversos termes han estat encunyats i emprats des del s. XVIII amb la publicació de la impactant obra de l'historiador anglès Edward Gibbon, però, cap d'ells acaba de satisfer als investigadors sobre com definir, incloure o excloure als emperadors. Un primer terme, “els Bons Emperadors”, categoritzà els *princeps* segons la “bondat”, cosa que no permet establir un mètode d'estudi lògic i rigorós i exclouïa conscientment a Còmmode i obviava a Luci Ver. Un segon terme, “els Emperadors Adoptius”, agrupava els emperadors segons una concepció meritocràcia del poder, en la qual l'elecció d'un successor es basava en el fet que aquest era “el millor” i no es tenien en compte els lligams familiars. La mateixa història s'encarregà de desmuntar el terme, ja que quan l'emperador Marc Aureli hagué de triar un successor no ho feu entre els millors de la seva família, sinó que escollí el seu fill Còmmode, qui des de l'any 166 era *Caesar* i des de l'any 177 era coemperador. Finalment, un tercer terme, “els Emperadors Antonins”, probablement el que majors problemàtiques ha dut a l'hora d'estudiar el s. II, premiava al quart emperador, Antoní Pius, mitjançant la concessió del seu *cognomen* a tota la dinastia, un fet paradoxal i injust, ja que Antoní fou un regent improvisat de l'emperador Adrià, qui l'adoptà dintre la *gens Aelia* i li ordenà que adoptés als dos candidats que Adrià ja havia seleccionat per a esdevenir emperadors en un futur: Luci Ver i Marc Aureli, de qui Antoní era tiet a causa del seu matrimoni amb Faustina, qui descendia de la *gens Ulpia*, i els quals també foren adoptats dintre de la *gens Aelia*.

Davant les incongruències, contradiccions i injustícies de les definicions tradicionals, l'any 2003 la professora Alicia M. Canto publicà un treball on teoritzà una nova definició, tenint en compte els lligams familiars i polítics existents entre els emperadors del s. II. A aquesta nova proposta li atorgà el nom de “dinastia Úlpia-Èlia”, fent referència a les *gentes* de les quals tots els emperadors eren descendents, *gens Ulpia*, o hi formaven part per adopció, *gens Aelia*. Malgrat tot, l'impacte de la proposta en la historiografia espanyola i europea ha estat mínim, sent pocs els treballs que inclouen aquesta nova denominació i cap els que han mirat de profunditzar l'estudi de la professora A. Canto. A causa d'aquesta realitat, el present treball ha volgut dedicar, modestament, algunes pàgines a l'estudi dels lligams familiars dels emperadors Trajà, Adrià, Antoní, Marc Aureli, Luci Ver i Còmmode, i fer valdre la proposta de la professora Canto després de tants anys de la seva presentació, defensant que els emperadors del s. II haurien de ser entesos com una dinastia familiar igual a les precedents i que el terme “Úlpia-Èlia” és el que millor defineix la nissaga.

7. Fonts

CASSI DIÓ, *Historia romana*, traducció d'Antonio D. Duarte Sánchez, *Dión Casio. Historia Romana*, Múrcia, 2014.

FLAVI JOSEP, *Antiquitates Iudaicae*, editor José Vara Donado, *Flavio Josefo. Antigüedades judías*, Madrid: Akal, 1997.

MAQUIAVEL, Nicolau, *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, estudi preliminar i notes de Manuel Mª de Artaza i traducció de Sandra Chaparro, *Nicolás Maquiavelo. Discursos sobre la primera década de Tito Livio*. Madrid: Akal, 2016.

PLINI EL JOVE, *Panegiricus Traiani*, traducció, introducció i notes per Alvaro d'Ors, *Plinio el Joven. Panegirico de Trajano*, Madrid: Instituto de Estudios Políticos, 1955.

SUETONI, *De vita Caesarum*, traducció i notes de Jaime Arnal sobre la traducció francesa de M. T. Baudement, *Suetonio. Los doce Césares*, Barcelona: Orbis, 1985.

SCRIPTORES HISTORIAE AUGUSTAE, *Historiae Augustae*, edició de Vicente Pichón i Antonio Cascón, *Historia Augusta*, Madrid: Akal, 1989.

TÀCIT, *Historiae*, traducció de José Luis Conde, *Cornelio Tácito. Historias*, Madrid: Cátedra.

8. Bibliografia

ALFÖLDY, Gèza (2012). *Nueva historia social de Roma*. Sevilla: Universidad de Sevilla.

BENNETT, Julian (1997). *Trajan. Optimus princeps: a life and times*. Londres: Routledge.

BERENGER, Jean (1965). "La notion du Principat sous Trajan et Hadrien". A: *Les Empereurs romains d'Espagne. Actes du colloque International (Madrid-Italica, 1964)*. Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, p. 27-44.

BIRLEY, Anthony (1965). "The Age of the Antonines." A: *History Today*, vol. XV, núm. 10, p. 697-705.

BIRLEY, Anthony (2000). "Hadrian to Antonines." A: A. BROWMAN, P. GARNSEY i D. RATHNONE (eds.), *The Cambridge Ancient History*. Cambridge: Cambridge University Press, vol. XI, p. 132-194.

- BIRLEY, Anthony (2003). *Adriano: biografía de un emperador que cambió el curso de la historia*. Barcelona: Península.
- BIRLEY, Anthony (2009). *Marco Aurelio*. Barcelona: RBA Libros.
- BIRLEY, Antony (2012). *Septimio Severo: el emperador africano*. Madrid: Gredos.
- BLÁZQUEZ, José María (2003). *Trajano*. Barcelona: Ariel.
- CANTO, Alicia M. (2003). “La dinastía Ulpio-Aelia (98-192 d.C.): Ni tan «Buenos», ni tan «Adoptivos», ni tan «Antoninos».” A: *Gerión*, 21, núm. 1, p. 305-347.
- CANTO, Alicia M. (2004). “Itálica, *sedes natalis* de Adriano. 31 textos históricos y argumentos para una secular polémica.” A: *Athenaeum*, vol. XCII, núm. 2, p. 367-408.
- CANTO, Alicia M. (2006). “*Avenae, externi et longe meliores*: la dinastía Ulpio-Aelia.” A: M.G. ANGELI BERTINELLI I A.M. DONATI (eds.), *Le vie della storia. Migrazioni di popoli, viaggi di individui, circolazione di idee nel Mediterraneo Úntico*, Acti del II Incontro Internazionale di Storia Antica (Genova, 6-8 octubre 2004). Serta Antiqua et Mediaevalia, vol. IX, Roma: L’Erma di Bretschneider, p. 237-267.
- CARCOPINO, Jérôme (1949). “L’hérédité dynastique chez les Antonins.” A: *Revue des Études Anciennes*. 51, núm. 3-4, p. 262-321.
- CASTÁN, Santiago (2013). “Marco Agripa y Augusto. Poder, “Imperium Maius” y problema sucesorio en el contexto de las tensiones República-Principado.” A: *Ridrom: Revista Internacional de Derecho Romano*. núm. 10, p. 196-290.
- CAVALLINI, Eleonora (2009). “Was Commodus Really That Bad?” A: MARTIN M. WINKLER (edt.), *The Fall of the Roman Empire: Film and History*. John Wiley & Sons, p. 102-116.
- CIZEK, Eugen (1990). *Mentalités et institutions politiques romaines*. París: Fayard.
- CORTÉS, Juan M. (2014). “Mentiras de una adopción. La sucesión de Trajano.” A: F. MARCO, F. PINA i J. REMESAL (eds.), *Fraude, Mentiras y Engaños en el Mundo Antiguo*. Barcelona: Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona.

- CROOK, John A. (1996). "Political history, 30 B.C to A.D. 14." A: A. BROWMAN, E. CHAMPLIN i A. LINTOTT (eds.), *The Cambridge Ancient History*. Cambridge: Cambridge University Press, vol. X, p. 70-112.
- DE ARTAZA, Manuel M.^a (2016). *Nicolás Maquiavelo. Discursos sobre la primera década de Tito Livio*. Madrid: Akal.
- DEMOUGIN, Ségolène (1988). *L'Ordre Équestre sous les Julio-Claudiens*. École française de Rome: París.
- DES BOSCS-PLATEAUX, Françoise (2005). *Un Parti hispaniques à Rome? Ascension des élites hispaniques et pouvoir politique d'Auguste à Hadrien (27 av. J.-C.-138 ap. J.-C.)*. Madrid: Casa de Velázquez.
- FERNÁNDEZ, Fco. Javier (2005). *Historia de Grecia y Roma*. València: Tirant lo Blanc.
- GEER, Russel M. (1936). "Second Thoughts on the Imperial Succession from Nerva to Commodus." A: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, vol. 67, p. 47-54.
- GIBBON, Edward (1776). *The Decline and Fall of the Roman Empire*. Reedició de 1987. Londres: Penguin Books.
- GONZÁLEZ-CONDE, María P. (2015). "El proceso de formación de la política dinástica de Trajano." A: *Dialogues d'histoire ancienne*, 41/1, p. 127-148.
- GONZÁLEZ-CONDE, María P. (2020). "Adriano y Gades: una relación familia." A: *Gerión*, 39, núm.1, p. 149-165.
- GRAINGER, John D. (2003). *Nerva and the roman succession crisis of AD 96-99*. Londres: Routledge.
- GRAINGER, John D. (2020). *The roman imperial succession*. Yorkshire: Pen & Sword History.
- GRANT, Michael (1994). *The Antonines. The Roman Empire in transition*. Londres: Routledge.
- GRIFFIN, Miriam (2000a). "The Flavians." A: A. BROWMAN, P. GARNSEY i D. RATHNONE (eds.), *The Cambridge Ancient History*. Cambridge: Cambridge University Press, vol. XI, p. 1-83.

- GRIFFIN, Miriam (2000b). "Nerva to Hadrian." A: A. BROWMAN, P. GARNSEY i D. RATHNONE (eds.), *The Cambridge Ancient History*. Cambridge: Cambridge University Press, vol. XI, p. 84-131.
- HEKSTER, Olivier (2002). *Commodus. An emperor at the crossroads*. Amsterdam: Gieben.
- HERNÁNDEZ, Liborio (2019). *La civilización romana. Sociedad, política, economía, religión y cultura*. Valladolid: Ediciones Universidad de Valladolid.
- HIDALGO DE LA VEGA, María José (2000). "Plotina, Sabina y las dos Faustinas: la función de las Augustas en la política imperial." A: *Studia Historica, Historia Antigua*, núm 18, p. 191-224.
- HOLLAND, Tom (2017). *Dinastía. La historia de los primeros emperadores de Roma*. Barcelona: Ático de los Libros.
- HURLET, Frédéric (2014). "The Roman Emperor and the Imperial Family" A: Bruun, C. Edmondson, J. (eds.), *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*. New York: Oxford University Press, p. 178-201.
- LE GALL, Joël i LE GLAY, Marcel (1995). *El Imperio romano. El Alto Imperio, desde la Batalla de Actium hasta la muerte de Severo Alejandro (31 A.C.-235 D.C.)*. Madrid: Akal.
- LEVICK, Barbara M. (2014). *Faustina I and II. Imperial Women of the Golden Age*. Nova York: Oxford University Press.
- MACKAY, Christopher S. (2011). *El declive de la República romana. De la oligarquía al imperio*. Barcelona: Ariel.
- MAS, Salvador (2011). "De Tácito a la *lex de imperio Vespasiani* o la organización del consentimiento de la dominación", *Sémata, Ciencias Sociais e Humanidades*, vol. 23, p. 77-96.
- MONTENEGRO, Angel *et al.* (1983). *Manual de Historia Universal. Vol. IV. Roma*. Ediciones Najera: Madrid.
- PAVÓN, Pilar (2018). "Plotina Augusta: luces y sombras sobre una mujer de Estado." A: *Veleia*, 35, p. 21-39.

- POCOCK, J. G. A. (1976). "Between Machiavelli and Hume: Gibbon as Civic Humanist and Philosophical Historian." A: *Daedalus*, vol. CV, núm. 3, p. 153-169.
- RICE, Nathan (2015). "Nerva, the Adoptive Emperors, and Rome's Imperial Succession" A: *History Journal*, vol. XV, p. 31-45.
- SÁEZ, Andrés (2017). *Política, estrategia y pensamiento militar bajo los Antoninos (96-192)*. Tesis doctoral. Director: J. REMESAL RODRÍGUEZ i F. MARTÍN GONZÁLEZ. Barcelona: Universitat de Barcelona, Departament d'Història i Arqueologia.
- SUÁREZ PIÑERO, Ana María, (2019). *Roma Antigua. Historia de un imperio global*. Madrid: Akal.
- SUÁREZ CAMPOS, Alfonso (2005). "Trajano y la tercera persecución." A: *Anuario jurídico y económico escurialense*, núm. 38, p. 609-640.
- SYME, Ronald (1957). "Antonine Relatives: Ceionii and Vettulani" A: *Athenaeum*, vol. XXXV, p. 306-315.
- SYME, Ronald (1971). *Emperors and Biographies. Studies in the Historia Augusta*. Oxford: Oxford University Press.
- SYME, Ronald (1984). *Roman Papers. Volume III*. Oxford: Oxford University Press.
- TALBERT, Richard J. A. (1996). "The Senate." A: A. BROWMAN, E. CHAMPLIN i A. LINTOTT (eds.), *The Cambridge Ancient History*. Cambridge: Cambridge University Press, vol. X, p. 324-337.
- VEYNE, Paul (2009). *El Imperio grecorromano*. Madrid: Akal
- WIEDEMANN, Thomas E. J. (1996). "Tiberius to Nero." A: A. BROWMAN, E. CHAMPLIN i A. LINTOTT (eds.), *The Cambridge Ancient History*. Cambridge: Cambridge University Press, vol. X, p. 198-255.

